

Cilt: VII

Mayıs 1931

Sayı: 6

DARÜLFÜNUN
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

FELSEFE, İCTİMAİYAT, TARİH,
COĞRAFIYA, EDEBİYAT

İKİ AYDA BİR NEŞROLUNUR

BU SAYIDA

MAKALELER :	Sahife
Rousseau'ya göre fikir terbiyesi İsmail Hakkı Bey	1 - 41
Beşerî idrak Şekip Bey	42 - 63
Auguste Comte'un Felsefesi	64 - 82

İSTANBUL
Cumhuriyet Matbaası

1931

Rousseau'ya göre fikir Terbiyesi

HÜRIYET PRENSİPİNİN FİKİR TERBİYESİNE TATBIKİ

Rousseau'nun kanaatince çocuk inkişafa hazır bir mahlûktur. Çocuk inkişafının bütün tohumlarını, sırlarını, kanunlarını kendisiyle birlikte dünyaya getirir. Bu hal, bu keyfiyet tabiatın kendisidir. Yalnız çocuktaki bu inkişaf istidatları müsait şartlar, zemin, muhit ister. Hürriyetin en mühim telâkkisi çocuktaki bu tabiatın serbesçe, yani haricî müdahalelerden azade bir surette inkişaf demektir. Rousseau'nun felsefesine göre lâzım ki bu tohumlar açılsın... Halbuki bu istidatlar ve sevki tabiiler mücerret kuvvetler değildir. Bazıları bedenî, bazıları fikrin, bazıları da kalbin ve iradenin kuvvetleridir. O halde beden için mevzu bahis olan hürriyet ihtiyacı, yahut hali fikir, duygu ve iş için de mevzu bahistir. Rousseau pedagojisinin mebdelerini teşkil eden hürriyet, zaruret, tedricî... keyfiyetlerini yalnız bedende değil, hayatın bütün şekillerinde, kısımlarında arayacaktır. Rousseau'ya göre beden terbiyesi beden denilen şeniyetin hür, zarurî ve tedricî ve ahenkli ve nihayet içtimaî bir tarzda inkişafından başka bir şey değildir. Aynı Rousseau'ya göre fikir terbiyesi, fikrin hür, zarurî, tedricî, ahenkli ve içtimaî şekillerde tekâmülü olmak lâzım gelir. Bakalım Rousseau'nun fikir pedagojisinde bir sistemin icabı olan bu uzviyet ve tamamîyet varmıdır?.. Filvaki Rousseau beden için olduğu gibi fikir için de kendi kendine olan ve kendinden gelen bir hayat ve inkişaf düşünüyor. Çocuğun tahsilini doğmasıyla birlikte başlatıyor. Rousseau'ya göre çocuk söylemeden, işitmeden evel öğreniyor. "Tekrar ediyorum: İnsanın terbiyesi ta beşikten başlar; daha konuşmadan, daha işitmeden evel bir takım şeyler öğrenir., (1). Tecrübe tahsile tekaddüm eder. İnsanların ilmi; biri herkese şamil olmak, diğeri yalnız âlimlere münhasır kalmak üzere ikiye ayrılırsa ikincinin birinciden çok az olduğu görülecektir. Niçin bu harcı âlem ilimlere dikkat etmiyoruz? Çünkü dikkat etmeden ve akıl devrinden evel kazanıyoruz; onun için... Hayvanlar bile bu suretle bir çok malûmat kazanırlar. "Hayvanlar bile bir çok şeyler öğrenirler. Onların hasseleri vardır, bunlardan istifadeyi öğrenmeleri lâzımdır; onların da ihtiyaçları vardır, bunları tatmin etmeyi öğrenmeleri lâzımdır, yemesini, yürümesini, uçmasını öğrenmeleri lâzımdır., (2).

(1) Emile, p. 36.

(2) Emile, p. 36.

“Canı ve hissi olan mahlûklar için her şey tahsil demektir., (1). Rousseau’ya göre çocuk bir kedi gibidir. İlk defa bir odaya giren bir kedi her yeri koklar, koklar, bir an rahat durmaz. Her tarafı iyice anlamadıkça hiç bir şeye emniyet etmez. Yürümeye başlayan çocuk ta böyledir. Aradaki fark çocuğun elini, kedinin şammesini kullanmasından ibarettir. İşte Rousseau’ya göre fikir terbiyesinin bütün mukadderatı bu hayvan misalinde görülen istidatların ve sevki tabiiilerin iyi veya kötü bir surette neticesine bağlıdır. İnsanın ilk tabii hareketleri etrafını çeviren her şeyle boy ölçüşmek ve gördüğü her şeyde kendisini alâkadar edebilecek mahsûs vasıfları demek olduğuna göre, ilk tahsili nefsini idameyi gaye edinen bir tecrübi fizik olması tabiidir. Fakat daha bu dünyadaki mevkiini anlayamadan evvel bir takım akli tahşillerle onu bu yoldan çevirirler., (2). “O, her şeye dokunmak, her şeyi ellemek ister; ondaki bu merakın kendisini göstermesine mani olmayın; bu merak sayesinde o, pek zarurî bir çıraklık devresini geçirmiş olur., (3).

Fikrin tabiatı böylece inkişaf etmek için ne insana, ne talime, hiç bir şeye muhtaç değildir. Fikrin serbes bırakılması kâfidir. Çünkü fikir inkişafının bütün sebeplerini, saiklerini kendisiyle birlikte getirir. Bu, bazan cismanî bir faaliyet ihtiyacı, bazan halî bir menfaat, bazan bir meraktır. O halde bu sevki tabiiilerin delâleti kâfidir. Tabiatı kendi sevki tabiiileriyle inkişafta serbest bırakmak lâzımdır. Bırakınız çocuk kımıldasın, tutsun, baksın, kırsın, yapsın... Fakat niçin fikrin inkişafında tabiatı serbes bırakmalı?.. Bu müsaade, cemiyet ve ilim düşmanlığının garip bir neticesi midir?.. Hürriyet cismanî bir zarurettir. Bir takım ihsasların, bir takım tecrübelerin teşekkülü ancak ferdin hür ve şahsî faaliyetin mahsulü olabilir. Bu hür faaliyetin neticesi hayırdır. Fikrin faaliyeti mevzuu bahsolduğuna göre, bu hayır idraktır, idrak te tekemmüldür. Şöyle ki bu serbes faaliyet sayesinde çocukta mesafe, büyüklük, yakınlık, uzaklık gibi bir çok fikirler teşekkül eder. Çocuk yürümeyi, tutmayı, ellerini kullanmayı, görmeyi, kestirmeyi hep şahsî faaliyeti sayesinde öğrenir. Bu öğrenme yerine başka hiç bir şey kaim olamaz. Vücudun hareketleri zihnî faaliyetine zarar vereceğini düşünmek bir dalâlettir. Bu iki filin birlikte yürümesi, biri diğerini idare etmesi lâzımdır. Az düşünen, fakat vücutları daimî surette çalışan iki nevi insan vardır. Köylüler ile vahşiler. Köylüler kaba ve beceriksiz olurlar. Vahşiler ise bilâkis cevval ve zeki olurlar. Umumiyetle söyleyelim, köylüden

(1) Emile, p. 36.

(2) Emile, p. 21.

(3) Emile, p. 39.

kaba, vahşiden de ince insan yoktur. Bu fark neden ileri geliyor? . Şundan ki bir köylü yalnız kendisine emredilen, yahut babasından gördüğü, yahut gençliğinden beri yaptığı şeyi yapar, yalnız görenekle hareket eder. Bütün hayatında aynı işlerle uğraşa uğraşa akıl yerine itiyat ile itati kazanmıştır. Halbuki vahşi böyle değildir. Vahşi hiç bir şeye bağlı değildir. Vahşinin evelden tayin edilmiş hiç bir işi yoktur. Hiç kimseye itaat etmez. Kendi iradesinden başka kanun tanımaz. Onun için hayatının her işini düşünmiye mecburdur. Teemmülsüzce hiç bir harekette bulunmaz. Böylece vücudu ne kadar işlerse zihni de o derece açılır. Kuvveti aklile birlikte çoğalır. (1)

Bütün bu hür ve vahşi faaliyetlerin neticesinde fert haricî ve fizikî muhitine intibak eder. Hayat bu intibak sayesinde muhafaza edilir. Diğer taraftan bütün bu kazançlar bir temeldir. İçtimai hars bu temel üzerine kurulacaktır "Her şeyden evel iyi bir hayvan yetiştiriniz, iyi bir insan yap-san yapmak imkânı hâsıl olsun,, kanaatinin fikir terbiyesine ilk tatbiki bu hürriyet prensipile başlar...

ZARURET PRENSİPİNİN FIKIR TERBİYESİNE TATBİKİ

Bedenin hayatında olduğu gibi, fikrin hayatında da hürriyet mutlak ve hudutsuz bir hürriyet değildir; zaruretle mukayyettir. Fikrî inkişafın hudutları, muayyeniyetleri vardır. Fikir de beden gibi tabiatın bir parçasıdır.. Fikir inkişaf etmek için hürriyete muhtaç olduğu kadar bu hürriyet zaruretlerle çevrilmiştir. Bu zaruretlere fikrin tabiatinde dahildir, fikrin kendisidir. Çocuğun hayatında bu zaruretlere tanımak lâzımdır. Tabiate uygun bir fikir terbiyesi fikrin zaruretlerine uygun bir terbiye demektir. O halde fikrin inkişafı serbes olmakla beraber başı boş bir inkişaf değildir. Bu inkişaf kendisiyle yani fikrin tabiatıyla mukayyettir. Çocuğun zekâsını gayri mümkün, gayri tabi ibir surette inkişaf ettirmek vahemesile tükenmemelidir. Fikrî terbiye derken de tabiatı bozmamalıdır. Şu halde fikrin yalnız muhtaç olduğu serbeslik değil, bu serbesliğin hudutlarını tanımalıdır.

Fikrin ne gibi zaruretleri vardır?.. Bunun için fikrin tabiatını, yani şeniyetini tetkik etmelidir. Bu lüzum tabiatı tetkik etmek, tabiatı tanımak ihtiyacının bir neticesidir. Birinci hakikat şudur: Çocukların fikir hayatı ih-saslarının hayatından ibarettir. Çocukta zekâ namına olan yegâne melekeler

(1) Emile, p. 112.

ihsaslardır. Çocukta ilk uyanan, ilk inkişaf eden melekeler ihsaslardır. Onun için çocukların bütün malûmatı ihsaslarına münhasırdır. “Çocukların bütün bilgileri sahasında kalmış ve hiç bir şey idrak sahasına geçmemiştir,, (1). Çocukta hakikî fikirler henüz yoktur. Bunun için fikirlerin mahfazası olan hakikî hafızaları da yoktur. “Hakikî fikirleri olmayınca hakikî hafızaları hiç olamaz. Zira yalnız ihsasları zapteden hafızaya bu ismi vermiyorum,, (2). Çocuklar sesleri, suretleri, ihsasları, nadiren fikirleri, ender olarak ta bu fikirlerin irtibatlarını zaptederler,, Gerçi çocuklar tabii olmayan terbiyenin tesiriyle bir takım fikirler elde ederler. Fakat bu fikirlerin hakikî bir mahiyetleri yoktur, hazmedemezler. Bunlar fikirler değil, hayallerdir. “Akıl devrinden evel çocuk fikirleri kazanmaz, hayaller kazanır,, (3). Çocukların eline en kıymetli elmaslar geçebileceği gibi, beyinlerine ve ağızlarına da en parlak fikirler ve en güzel sözler düşebilir. Fakat o elmaslar da, o fikirler de onların mali sayılmaz. Bu yaştaki çocukların hiç bir şey üzerinde hakikî temellük hakları yoktur,, (4).

İnsanın bütün melekeleri arasında diğerlerinin terkibinden başka bir şey olmayan akıl, en güç ve en geç neşvünüma bulan melekedir (5). Rousseau’ya göre akıl bütün diğer melekelerin bir terkibidir. Bütün diğerleri teşekkül etmedikçe akıl teşekkül edemez. Onun için çocukta akıl yoktur. Hatta Rousseau’ya göre akıl diğer melekelerin terbiyesinden evel işletmek istiyen akli diğer melekelerin terbiyesine vasıta etmek istiyen bir terbiye hem gayri tabii, hem gayri makuldür. Çünkü aklın terbiyesi fikir terbiyesinin en yüksek gayesidir, terbiyenin sonudur. Sonra olabilen nasıl başa konulabilir?.. Gerçi çocukta bir nevi akıl yok değildir. Fakat bu akıl asıl fikirlere ait değil, ihsaslara aittir. Binaenaleyh mevzubahs olamaz. “İnsanların idrakine giren her şey hasseler vasıtasıyla geldiği için insanın ilk akli bir ihsas aklidir. Zekâ aklına temel teşkil eden budur. İlk felsefe hocalarımız ayaklarımız ve ellerimizdir,, (6).

Bütün bu zihniyetlerin heyeti mecmuası çocukların zihniyetini teşkil ediyor. Bu zihniyet nev’inde müteferrit ve orijinaldir. Büyüklerin zihniyetine ne kıyas, ne de irca edilebilir. Onun için çocukların kafa itibarıyla büyük adamlara benzemeleri arzu edilecek bir netice değildir. Çünkü tabiate muvafık değildir. Tabii terbiyenin gayesi çocuğa benzetmek, çocukta çocukluk halini idame ettirmektir. Bu suretle elde edilecek olan kemal,

(1) Emile, p. 97.

(2) Emile, p. 103.

(3) Emile, p. 97.

(4) Emile, p. 94.

(5) Emile, p. 71.

(6) Emile, p. 121.

büyük adama göre kemal değilse de kendi nev'inden bir kemaldır. Ve müstakbel bütün tekemmüllerin, içtimaî muvaffakiyetlerin temeli, vasıtasıdır. Her devrin kendisine mahsus ideali, tekemmül modeli vardır,, Çocukluğun kendisine mahsus görme, düşünme, uyuma tarzı vardır. Bu tarz yerine bizimkini koymak kadar manasız bir şey olmaz. Bir çocuğun on yaşında akıl ve iz'an sahibi olmasından beş kadem dahabüyük olması bence daha iyidir,, (1). İşte çocuk olduğu gibi, kendi tabiatı, zaruretleri ve insiyakları içinde görülmez; haricî bir modele irca edilerek mü-talea edilmek istenilirse bir takım tezatlar ve garabetler gösterir. İşte "Bir lâhza gelir ki bu bir dehadır dersiniz, yine bir lâhza gelir ki ahmaktır dersiniz, halbuki çocuktan başka bir şey değildir,, (2).

Şimdi bu zaruret telâkkisinden başlıca iki netice - fikir hâsıl oluyor. Mademki fikrin hayatı zaruretsiz ve muayyeniyetsiz bir hayat değildir, o halde tekâmüle tâbidir. Bu hayatın merhaleleri, zamanları, hülâsa takip ettiği, yahut geçirdiği bir yol vardır. Diğer taraftan madem ki bu tekâmül tabii bir emirdir, tekâmülü inkâr eden her hareket, her faaliyet mevsimsiz, turfanda, binaenaleyh gayri tabiidir. Her iki telâkkinin Rousseau'nun eserinde seyrini görelim.

TEDRİÇ PRENSİPİNİN FİKİR TERBİYESİNE TATBİKİ

Pedagojiye çocukluk fikrinin sokulması tekâmül fikrinin sokulmasıdır. Rousseau'nun işaret ettiği zaruretler çocukluğa aittir, bir devrindir. Devir fikri, safha fikri hep tekâmül fikridir. Rousseau'nun tekâmül telâkkisi son derece tedricî bir telâkkidir. Rousseau anî ve yaratıcı bir tekâmül düşünmüyor. Rousseau ruhun ve beden tekâmülünü muntazam devirlere, safhalara ayırmıştır. Bu devirleri ruhun her melekisinde, her manzaarsında bulmak kabildir. Şimdi Rousseau'nun psikolojisine göre fikir terbiyesinin tekâmülünü nasıl anladığını görelim:

Rousseau'ya göre fikirde tekâmülün başlangıcı yaşamakla beraberdir. Terbiye hayatla başlar. Çocuk söz söylemeden evvel terbiyesi başlamalıdır. Çocukluğun birinci devri sırf infialî bir devirdir. Çocukların ilk ihsasları sırf infialîdir. Hazdan ve elemden başka bir şey duymazlar. (1) Bu devirdeki çocuk meme emerken (anasının kucağında) ne idiyse yine odur. Hiç bir hissi, hatta hiç bir fikri yoktur. İhsasları da daha var yok denecek

(1) Emile, p. 73.

(2) Emile, p. 95.

(3) Emile, p. 36.

derecededir. Kendi varlığını bile duymaz,, (2) Henüz ne hafıza ne de muhayyile uyanmamıştır. Çocuk yalnız hasselerini müteessir eden şeylere dikkat eder. Malûmatın en emin malzemesi bu ihsaslardır. Onun için çocuklara bu ihsasları temin etmelidir. Evelâ lâzım olan şey; ihsaslarla bu ihsasları vücude getiren şeyleri biri birine bağlamaktır. Çocuğun her şeyi karıştırmaktan ibaret olan insiyakî hareketlerine engel olmamalı. Bu, çocuk için lüzumlu bir mülâzemettir. Çocukta soğuk, sıcak, katılık, yumuşaklık, ağırlık, hafiflik fikirleri bu suretle hâsıl olur. Binaenaleyh bu devirde terbiyesi adeta bir hareket ve ihsas terbiyesinden ibarettir. Bu terbiyenin mühim kaidesi şudur: Çocukları muhitindeki eşya ile temasta serbes bırakmak.)

İkinci devir insanların terbiyesi devridir. Bizde ilk teşekkül ve tekemmül eden melekeler hassalardır. Öyle ise ilk terbiye edilmesi lâzım gelen melekeler bunlardır. Halbuki unutulmuş yahut en ziyade ihmal edilen bunlardır. (3) Fakat ihsasların terbiyesinden maksat alêlâde mümareseleri değildir. Çünkü yüzmek, koşmak, sıçramak... gibi tabii ve mihanikî mümareseler ile akıl ve muhakemeyi alâkadar eden mümareseler arasında bir fark vardır. "Hasseleri işletmek demek sadece onları kullanmak değil, onlar vasıtasile doğru hüküm vermeği öğrenmek, yani tabir caizse, hissetmeyi öğrenmektir. Zira ancak bize öğretildiği tarzda dokunur, görür ve işitiriz,, (2).

Şu takdirde hasselerin terbiyesi fizikî ve mihanikî bir iş değil, ruhidir. "O halde yalnız kuvvetleri değil, onları idare eden bütün hasseleri de işletiniz. Her birinden mümkün olduğu istifadeyi ediniz. Ve birinden aldığınız intibah doğru olup olmadığını diğer birinden aldığınızla tahkik ediniz . (1). Emile'in faaliyetleri şuurlu faaliyetler olacak, tecrübe ile daima faaliyetlerinin neticelerini evelden keşif ve tahmine alışacak, bu suretle ne fazla, ne de eksik bir kuvvet sarfetmeyecektir. "Kuvveti ancak mukavemetin derecesini anladıktan sonra istimal ediniz, her işe giriştiğiniz zaman neticenin tahmini, vasıtaların istimaline tekaddüm etmelidir,, Mevzu usule rağmen çocukların yakınlarıyla temas etmesi lâzımdır. Tabiatın nizamı budur. İttilâ, hafıza, hatta muhakeme bu suretle neşvünema bulur. Muakale melekesinin teşekkülü kudretin fazlasındandır. Binaenaleyh zekâyı tenmiye için evvelâ onu idare edecek olan kuvvetleri tenmiye etmelidir. "Bir işi yapmaya başlamadan evvel onun için lâzım gelen aletleri tedarik etmek lâzımdır. Ve bu aletleri faydalı bir surette kullanmak için

(1) Emile, p. 53.

(2) Emile, p. 131.

(3) Emile, p. 131.

(4) Emile, p. 131.

işleme aşınmasına dayanacak derecede sağlam yapılmalıdır,, (2). Çocuk henüz akıl devrine girmemiştir. Bu devirde çocukta fikirler yok, hayaller vardır. Fikirler ile hayaller arasında fark vardır. Hayaller mahsus şeylerin tasviridir. Halbuki fikirler şeyler arasındaki nispetlerin ifadesidir. Muhayyile görür, halbuki müfekkire kıyas eder. İhsaslar sırf münfeildir. Halbuki fikirler fail bir mebdenin eseridir. Çocuklara mahsus bir hafıza vardır. Bu hafızayı tabiat kral isimlerini, tarihleri, coğrafya isimlerini doldurmak için vermemiştir. Kendisi için anlaşılabilir faydalı olacak fikirleri almak için bir sermayedir. Bu mevzuların intihap ve temyizi bu ilk melekenin sırrıdır. “Çocuklar emzik devresinde birden bire akıl devresine atlasalardı bütün kendilerine verilen terbiye münasip olabilirdi. Fakat tabii terbiyeye göre onlara büsbütün başka bir terbiye vermek lâzımdır,, (3).

Şu haldé Rousseau’ya göre üçüncü devrin fikir terbiyesinin mevzuu ne olduğu anlaşılıyor. Bu mevzu hakikata mutabık fikirlerin teşekkülüdür. “Binaenaleyh hasselerimizden her birinin bize bildirdiklerini tahkik için onları uzun müddet diğer birinin bildirdikleriyle karşılaştırdıktan sonra, her hassenin bildirdiklerini diğer birine müracaata lüzum kalmaksızın yine o hasse ile tahkiki de öğretmek lâzımdır. O zaman her intiba bizim için bir fikir olacak ve bu fikir daima hakikata uygun gelecektir,, (4).

Hayatın üçüncü devri iktidar devridir. Çocuğun arzularına nispeten kudretinin çoğalması bu devirde vaki olur,, Demindenberi biz sadece bize doğrudan doğruya temas eden, gözlerimizin önünde olan şeylerle uğraşıyorduk. Arkasından birden bire küreyi dolaşmaya, kâinatın müntehalarına sıçramaya başladık... Bu büyük fark kuvvetlerimizin terakkisinin ve fikirlerimizin temayülünün neticesidir,, (5). Bu fark tabiatın eseridir. Tabiat tekâmülün bu safhasına mukabil merak denilen sevki takbiyi vermiştir. İlk devirlerde sadece hareket eden çocuk bu devirde meraklı, mütecessis, hülâsa faal bir mahlûk oluyor. Merak faaliyetini etrafına yaymak ve kâinatla temas etmek istidadında olan çocuğun tabii bir meylidir. ”Bunların hepsinden daha emin ve daima unutulmuş bir vasıta vardır ki o da öğrenmek arzusudur,, (6). “Evelâ çocuklarda görülen sadece bir kımıldanma, yerinde durmama ihtiyacıdır. Sonra tecessüs başlar ve bu tecessüs iyi idare olunursa şimdi tetkik ettiğimiz yaşın mobilidir,, (3).”

(1) Emile, p. 111

(2) Emile, p. 77

(3) Emile, p. 231

(4) Emile, p. 179

(5) Emile, p. 110

(6) Emile, p. 178

Mademki bu devirde tahsilin gayesi çocuğun seviyesile mütenasip olan hakikî fikirlerin teşekkülüdür. Bu kanaatin zarurî neticesi olarak daha müşahhas bir takım kanaatlara varmak mümkündür. Birincisi talimin istifası: Malûmatın hakikata muvafık olanlarıyla olmıyanlarını, doğrularla yanlışları ayırmak, yanlışları atmak lâzımdır. Sonra çocuğa bütün doğru olanları talim etmek te doğru olmaz. Çünkü malûmatın bir kısmı da doğru olmakla beraber faydasızdır. Yahut faydaları, tabii fayda yerine gururunu beslemek gibi, içtimaî hayatın tesirine aittir. Bunları da atmak lâzımdır. Yalnız zevki ve idraki tabi îolan malûmatla kalmak lâzımdır. Talimi caiz olan malûmat yalnız ferdin saadetini temin eden malûmattır. Yalnız bunları talim etmek caizdir. “Elde etmemiz kabil olan malûmattan bir kısmı yanlış, bir kısmı faydasızdır, bir kısmı da ancak sahiplerinin gururunu okşamaya yarar, ancak küçük bir kısmı vardır ki refaîmıza cidden hizmet eder.) Ve akli başında bir adam tarafından binaenaleyh böyle bir hale getirilmek istenilen çocuk tarafından arzu edilmeye ancak bunlar lâyıktır. Lâzım olan mevcut olan her şey değil, sadece faydalıyı bilmektir,, (1). “O halde öğrenilmesi ihtiyacı insanın fitratında olmıyan malûmatı ilk tahsil ettiğiniz şeyler arasından çıkarıp insiyaki bir surette aradığımız malûmatla iktifa edelim,, (2).

Çocukluk hayatının son devri on iki ile on beş arasındaki üçüncü devirdir. Üç dört seneden ibaret olan bu devirde Emile’e bütün san’atleri, bütün tabiat ilimleri hakkında fikir vermek zaten maddeten mümkün değildir. O halde Rousseau’nun maksadı, hakikat fikirlerinden kastı nedir? Maksat öğrenmeye mecbur olduğu mevzular vasıtasile çocukta ilim zevkini, ilim meharefini uyandırmak, çocuğun dehasiyle mütemayil olduğu mevzua doğru ilk adımları atmaktır. Bu suretle çocuk gerçi ilmi öğrenmiş olmuyor, fakat ihtiyaç takdirinde ilmi öğrenmek yolunu öğreniyor. Ve ilmin kıymetini takdir ediyor. “Bir kere daha söyleyim: benim maksadım çocuğa ilim vermek değil, ihtiyaç takdirinde ilmi kazanmayı öğretmek, ilmin değeri olduğunu sihatla takdir ettirmek ve hakikatı her şeyin üstünde olarak sevdirmektir,, (3). “Mevzuu bahsolan şey, çocuğa ilimler öğretmek değil, ancak ona ilimleri sevecek bir zevk aşlamak ve bu zevk daha iyi bir inkişafa mazhar olduğu zaman onları öğrenmesini temin edecek usulleri ona bildirmektir. Hiç şüphesiz ki bu, her iyi terbiyenin temel prensiplerinden biridir,, (4). Şu takdirde bu devirde hakikat derslerinden Rousseau’nun maksadı ilim malûmatının çokluğu de-

(1) Emile, p. 177.

(2) Emile, p. 178.

(3) Emile, p. 234.

(4) Emile, p. 187.

ğil, belki keyfiyettir. Bu malûmat az olsun zararı yok, fakat bu az malûmat vasıtasıyla çocuğa doğru fikirler verilsin. Bu doğru fikirlerle ileride daima doğruları öğrenmek yolunu öğrensin, bunun da üstünde olarak çocuğun bütün bu faaliyetleri doğru sevgisini, doğru zevkini uyandırsın elverir.

Diğer cihetten Rousseau'nun maksadı fikrin terbiyesi, muhakemedir; "Bizim elde etmek hevesini gösterdiğimiz şey ilimden ziyade muhakemedir,, (1). Şurasını hatırdan çıkarmayınız: Benim müessesem'in gayesi çocuğa çok şey öğretmek değil, onun dimağına doğru ve vazih fikirlerden başka bir şeyin girmesine mani olmaktır,, (2). Hakikat fikirleri müşahhaslar fikirleridir. Hakikatleri istihsal edecek olan yegâne mevzu hakikatların kendisidir. Hakikatları istihsal ettirmenin yegâne yolu da ihsaslarımızı ve duygularımızı bu hakikatlarla temasta bırakacak olan faaliyetlerdir. Halbuki kitaplar hakikatların kendisi değil, gölgeleridir, hayallerdir. Rousseau kitaplardan nefret ediyor. Çünkü kitaplar insana bilinmiyen şeylerden bahsetmeyi öğretir. Beşerin malûmatını selâmetle taşıyacak abideler, kitaplar değil, iyi hazırlanmış kafalardır. Kitapların dağınık malûmatını toplu, cazibeli, takip edilmesi kolay bir hale getirmek mümkündür.

Öyle bir vaziyet icat etmeli ki, çocuk insanın bütün ihtiyaçlarını ve bütün ihtiyaçları tedricen tatbik eden, vasıtaları aynen görebilsin. Bu vaziyeti tasvir eden eser Robinson Crusoé'dir. Tabii terbiyenin en mes'ut kitabı budur. Emile'in ilk okuyacağı kitap budur. Uzun müddet kütüphanesi bu kitaptan ibaret olacaktır. "Hakiki üstatlarımız tecrübe ile duygudur,,. Şimdiye kadar Emile'in fikirleri ihsaslardan ibaretti. Şimdiye kadar Emile'in faal olan melekesi hasseleriydi. Halbuki tekâmülün üçüncü devrinde fikirlerin teşekkülü mevzuu bahistir. Dikkat edilecek mühim nokta şudur: Bu teşekkül anî ve cebri bir surette olmayacak. Ihsaslardan fikirlere birdenbire atlamıyacak. Bu teşekkül tedrici olacaktır.

Tahsili mevzuu bahıs olan hakikat, fiziki şeniyettir. Zihnin ilk ameliyelerinde rehperleri daima ihsaslar olsun, âlemden başka kitap, vakıalardan başka talim istemez. Okuyan çocuk çok düşünmez, yalnız okur. Okuyan çocuk tenevvür etmez, yalnız kelimeler öğrenir. Talebenizi tabiatın hâdiselerine dikkatli yapınız, derhal meraklandırmış olursunuz. Fakat merakını beslemek için acele edip bu merakın ıduyurmayınız. Fiziki şeniyetin başlıca hâdiseleri fizikin ve kimyanın mevzuudur. Miknatis pusla, imbisat, sıcak ölçüsü, hava. elâstikiyet, rüzgâr ölçüsü, sifon, hava boşaltan makine, teraze ve daha bir çok fizik ve kimya kanunlarını böyle kaba tecrübe-

(1) Emile, p. 213

(2) Emile .

Fizikî muhit dünyadır. Dünya insan oğlunun üzerinde yaşadığı büyük bir adadır. Robınson. Crusoé boş adayı öğrendiği gibi, Emile'de dünyayı öğrenecektir. Coğrafya tahsilî bu devirde en faydalı bir şeydir. Bu tahsilde Rousseau'nun rehberi hep hakikattir. Binaenaleyh dünyanın hayalleri değil... Küreler, haritalar gibi vasıtalara lüzum yoktur. Dünyanın kendisini, müşahhas vakıalarını göstermek lâzımdır. Bunun için de en yakın hakikatlardan başlayarak çalışmalıdır. En yakın hakikatlar nelerdir?.. Ev, köy, civardaki ırmaklar, güneşin manzarası, cihetler...

Kozmoğrafya Emile'in tahsile mecbur olduğu ikinci mevzudur. Kozmoğrafya da aynı prensipe göre yani tabiat ve hakikat karşısında öğretilenektir. Bu tabiat nedir?.. Güneş yıldızları ile birlikte gök yüzüdür. Emile kozmoğrafyayı doğrudan doğruya bu tabiattan öğrenecektir.

Emile bu devirde münhasıran eşyayı öğrenecek. İnsan ise en son tahsil mevzuudur. Halbuki insanı çocuğun ilk tahsili yapmak iddiasındadırlar. İnsanı tahsil etmeden evel bir çok şey öğrenmek lâzımdır. Çocuk insanın hislerini öğrenmeden evel onları takdir etmeyi öğrenmelidir. Çocuk insanların hükümlerini muhakeme ve dalâletlerini temyiz etmeden evel insanı nasıl öğrenecek?..

İnsanların düşündüklerini öğrenmeden evel düşündüklerinin doğru veya yanlış olduğunu bilmek lâzımdır. Şu halde her şeyden evel çocuğa bizzat eşya ne olduğunu öğretmek lâzımdır. Sonra bu eşyanın bizim gözümüze nasıl görüldüğünü öğretiriz. İşte bu sayededir ki ammenin kanaati ile hakikatı ölçerek nâsin fevkine çıkar. Çünkü hurafeleri bir kere kabul ettikten sonra artık tanımak mümkün olamaz. Ammenin kanaatini da-tirmeden evel öğretecek olursanız bu kanaat onun olur. Ve onun bir daha yıkamazsınız. Binaenaleyh bir genci âkil kılmak için çare, kendi hükmümüzü ona nakletmeden evel kendi hükümlerini terbiye etmektir. Beşer namına Emile yalnız kendini biliyor. Diğer insanları bilmiyor. Ve kendi vasıtasile diğerleri hakkında hükümleri halde henüz değildir. Emile sade fizikî bir mevcuttur. Emile'in tabiat ve insan hakkındaki bütün hükümleri faide ve hizmet gibi mahsûs alâkaları itibariledir. Emile'in gözünden demir altından, cam elmastan daha kıymetlidir. Bir kunduracı, bir duvarcı bir imparatorun daha şayanı hürmettir. Onun nazarında bir pastacı mühim bir adamdır.

MUVAZENE PRENSİPİNİN FİKİR TERBİYESİNE TATBİKİ

Rousseau'nun gözüyle çocukluk terbiye için bir ideal değildir. Sade bir vasıta. Terbiye için ideal tabii adamın halidir. Tabii adam arzuları ile

Kuvvetler ihtiyaçları ile melekeleri arasında müvazene olan adamdır. Halbuki çocukta bu müvazene yok, bilâkis bu hususta müvazenesizlik vardır. O takdirde çocuk Rousseau'ya göre terbiyenin ideali olamaz. Bilâkis çocuk tabii adam idealine yetiştirilmesi lâzım gelen bir mevzudur. Bu yetiştirme nasıl olacak?. Çocuğun arzularıyla kuvvetleri arasında nispet ve müvazene kóyarak... Ne suretle?.. Arzuları azaltmak doğru değil, çünkü yaşamak zevkinden mahrum etmektir. O halde çocuğu kuvvetlendirmek lâzım... Nasıl?.. Çocuğun fikri, akli arzularını, temayüllerini doyurmak için çocuğu fikri, akli kuvvetlerle teçhiz etmek lâzım. "Bu miskin hayvanı zeki bir insan haline getirmek,, lâzımdır. Binaenaleyh Rousseau'nun fikir pedagojisi bir nevi yardım, ahenk ve müvazene pedagojisidir. Çocuğun zaten zaif olan fikri kuvvetlerini arttırmak ve arzularıyla hem ahenk bir hâle getirmek işinde insanın karışması, yardımını isteyen, J.-J. Rousseau'dur. Rousseau bu vazifeyi babalara veriyor. Rousseau'da daimi bir müdahale fikri vardır. Çocuğu adam oluncuya kadar bırakmamak lâzımdır. Bu vazifeyi babalara bırakıyor, çünkü hakikî süt nine analar olduğu gibi, hakikî mürşitler de babalardır. Rousseau'nun bu maksada varmak için Emile'e öğrettiği şeylerin temeli nedir?.. Sözün kısası yaşama san'atidir. Rousseau işte bu san'atı öğretiyor. Emile'in fikri teşekkülüne karışan bütün fikirlerin, talimlerin hülâsasını şu terkiple "Yaşama san'ati,, ile ifade edebilirsiniz. Tabiat insanı hayatını yaşamaya çağırır. Binaenaleyh hakikî tahsilin esası insanlıktır.

Zaif ve sefil olan oçuğu kuvvetlendirmek için Rousseau'nun istediği müdahale ve yardımın ilk eseri cismanî terbiyedir. Fakat bu terbiyenin hedefi sadece cismin neşvüneması değildir. Rousseau cismin terbiyesini zihnin terbiyesi için lüzumlu sayıyor. Cisim fikir için hem temel, hem de alettir. Binaenaleyh terbiye edilmelidir. Aciz, zaif çocuğu kuvvetli bir adam haline getirecek olan bu terbiyedir. İşte Rousseau çocukluğun ilk devrine ait olan bir takım cismanî ihtimamları istemekle, dolayısıyla fikri inkişafın temelini ve aletini de sağlamlaştırmak istiyor. Çünkü çocukluğun ilk devrinde asıl fikir terbiyesi mevzuu bahis değildir. Bu devirde fikri inkişafın temeli ve aleti olan cismin hazırlanması lâzımdır. Çocukluğun ilk devrinde insanın yardımını talep etmesi müvazene prensipinin icabıdır. Bu ilk devirde Rousseau'nun talep ettiği hürriyet, hür faaliyet, zaten çocuğun mahdud olan kuvvetlerini korumak içindir. Bu devirde Rousseau çocuğu muhitindeki eşya ile temasta yalnız serbes bırakmakla kalmıyor. Bu eşyanın hakikatına alıştırmayı da temin ediyor. Rousseau örümceğe, gök gürültüsüne ve maskeye alıştırılıyor. Çocukta tabii bir zâf olan korkuyu münasip mümareselerle gideriyor. Bu devirde mürebbi çocuğun

yalnız eşya ile münasebetini tanzim etmekle kalmıyor, diline de yardım ediyor.

İkinci devirde Emile'in fikrî teşekkülüne müvazene prensipi namına yapılacak iş ihsaslarının faaliyetine yardım etmek, Emile'i gözü, kulağı, eli ,ayağı mükemmel bir mahlûk haline getirmektir. Bunun için çocuğun yakın eşya ile temasını temin edecek hasselerini şuurlu bir surette işletecektir. Emile'in elleri, gözü, kulağı iktidar kazanacaktır. Bu suretle Emile'de hasıl olan ihsaslar müstakbel akli inkişafın sağlam temeli olacaktır.

Üçüncü devirde Emile'in zâfını azaltmak ve kuvvetini çoğaltmak için yaptığı şey, hakikata mutabık fikirlerin teşekkülüdür. Bu teşekkül Emile'in fizikî muhite intibakı, demekki yaşayabilmesi için lâzımdır. Böyle hareket ederek Rousseau evelâ insan nev'inin adası olan dünya hakkında ve onu çeviren gök yüzü hakkında talebesine malûmat veriyor. Ve bu kmalûmatı öğreten ilimlere başlatıyor. Bu suretle tabiata ve hadiselerine vakıf bir hale getiriyor. Bununla da kalmıyor, bu üçüncü devirde cemiyeti ve cemiyeye thayatı yaşayan insanları nasıl öğretmek mümkünse öyle öğretiyor. Taki Emile kuvvetleri içinde bulunduğu kuvvetlerle hemahenk bir hale gelsin ve neticede hayatı müvazene bulsun, mes'ut olsun.

Dördüncü devirde Rousseau içtimaî hayat yaşamak istidadında olan talebesine din, ahlâk, san'at gibi umumî ve mücerret fikirleri kazandırıyor. Bu suretle çocuğun vicdanını teşkil ediyor. Çünkü maksat ormanlar içinde yaşayacak bir vahşî değil, bilâkis cemiyet hayatı yaşayacak bir medenî yetiştirmektir.

Rousseau'nun bu muameleleri esasen zayıf ve miskin olan insan yavrusunu vücudu, ihsasları, fikri, vicdanı itibarile kuvvetli bir hale getirmek, "Atlet vücutlu, hakim kafalı,, insan yapmaktır. Onun için Rousseau'nun pedagojisi daimî bir yardım ve müdahale pedagojisidir. Bu pedagojinin gayesi çocuğun tabii olan fikir kuvvetlerini mümkün olduğu kadar hürriyet ve temamiyetle işletmek, bu kuvvetleri çoğaltmak, bu kuvvetleri tabii arzularını duyacak bir surette ve şekilde terbiye etmek, nihayet fikir Emile'inin ihtiyaçları ile kuvvetleri arasında müvazene husule getirerek iktidara vâsıl olmak ve çocuğu mes'ut etmektir.

MENFİ TERBİYE PRENSİPİNİN FİKİR TERBİYES/NE TATBİKİ

Menfi terbiye prensipi terbiyeden içtimaî tesirleri uzaklaştırılmasıdır. İki nevi fikrimiz ve iki nevi fikir teşekkülümüz vardır: Sırf tabiatın eseri olan fikirler ve teşekküller ve cemiyetin eseri olan fikirler ve teşekküller. Menfi terbiye prensipinin fikir terbiyesine tatbiki terbiyeden içtimaî fikirlerin ve teşekküllerin çıkarılması demektir. İşte Rousseau be-

den terbiyesinde olduğu gibi fikir terbiyesinde de hür, zarurî, tedricî ve ahenkli bir surette tekâmülünü temin etmekle beraber bu tekâmülün cemiyetin müdahalesi ma'nası ile menfi bir tekâmül olmasını istiyor. Menfi terbiye ile menfi terbiyenin müspet bir mahiyyeti ve rolü vardır. Çünkü menfi terbiye cemiyetin tesirini kaldırıp yerine tabiatın tesirini koyuyor. Çocuk ne akidelerin, ne adetlerin, fakat fizikî ve ihsas muhitin tâbii olacaktır. Bunun için çocuğun malûmatı ihsaslardan ibaret kalacaktır. Binaenaleyh Emile'in menfi terbiyesinde eşyadan ve ihsas muhitinden başka ne insan, ne de insanı ifade eden ilimler, vasıtalar, tekniklerden hiç biri mevzuu bahsolmayacaktır. Çocuğun fikrî teşekkülüne karışan ne gibi içtimai müessirler vardır?..

(Evvelâ sözleri: Sözler, hakikatın bitaraf nâkilleri değildir. Bunlar akidelerle doludur. "Şu hepsi birbirine benzeyen uzun izahları sevmem. Gençler bunlara pek az dikkat eder. Ve hatırlarında bir şey kalmaz. Eşya, eşyanın kendisi. Ne kadar söylese azdır, biz kelimelere fazla ehemmiyet veriyoruz, bir kudret izafe ediyoruz. Şu geveze terbiyemizle ancak geveze yetiştiriyoruz,, (1). Emile hiç bir şey dinlemeyecek ve hiç bir şey de ezberlemeyecektir. Hatta Lafontaine'in Fable'lerini bile. . Bunların bütün tabii ve cazip güzelliklerine rağmen yine ezberlemeyecek. Zira nasıl tarihin kelimeleri tarihin kendisi değilse, Fabllerin kelimeleri de onların kendisi değildir,, (2). Çünkü bu devirde tetkikin yegâne mevzuu eşyadır. İnsan tahsilin en son merhalesidir.)

Emile'in fikir terbiyesinden ilim de uzaklaştırılmalıdır. Niçin?.. Çünkü âlimlerin ilimlerinin hakikat olduğunu kimse temin edemez. Bilâkis bu ilimleri yanlışlarla doludur. İlimleri ilerledikçe yanlışları da çoğalır. Çünkü ilerliyen ışıktan ziyade gururdur. Onun için her yeni hakikatla birlikte öğrendikleri sakat fikirlerdir. Rousseau Emile'i bu yanlışlardan kurtarmak için ilmi öğretmeyip cahil bırakmayı tercih ediyor. Buna mukabil ilmin tahsil vasıtası olan ilk melekeleri temin ediyor. "Siz onlara ilim veriyorsunuz, alâ şey... Ben ilmi almaya yarayan aletlerle uğraşıyorum,, (3). İlim gibi felsefe de öğretilmeyecek. Çünkü bu da akidelerin hâmilidir. "Çok şükür şu felsefe denilen tüyler örpertici gürültüden kurtulduk. Âlim olmadan da insan olabiliriz,, (4). Burada tekrara lüzum görmem ki: Rousseau'nun ilim aleyhtarlığı muzır ve medeniyetin yanlış yol bilen bir kanaatin eseri değildir. Ben ne ilmi, ne de medeniyeti gaye değil, sade vasıta kabul eden

(1) Emile, p. 196.

(2) Emile, p. 104.

(3) Emile, p. 122.

(4) Emile, p. 142.

ve sade samimî, mütevazın hayatı her şeyin fevkinde gören, saadeti mutlakta bulan bir kafanın eseridir. Bu faziletsiz şerefe ve hikmetsiz akle ve seadetsiz hazza kıymet vermiyen bir feylosofun hükmüdür. Maksat ilmi yıkmak değil, ilmin sultasına karşı manevî harsi korumaktır. Rousseau ilmin, mahkûmiyetini söylediği zaman fazilet ve mefkûre namına söylüyor. . Yoksa maksat ilmin ve fennin vasıta kıymetini inkâr etmek değildir. Rousseau'nun fiili "ilim ve ışık esareti,, ile meşbu olan bir asra karşı bir aksülâmelden başka bir şey değildir. . . "Bu tez ilim ve felsefenin muzır olduğunu ve medeniyet harsinin tezayüdü addetmenin bir hata olduğunu değil, fakat bunların "mutlak,, olmadığını, birer gaye değil, ancak birer vasıta olduklarını ve hayatın, san'at ve ilmin fevkinde olduğunu iddia eder. Safi ilim pek te kıymetli bir şey değildir,, (1).

Bu devirde çocuk için ecnebî lisanı da tahsil faydasızdır. Çünkü harikalar müstesna, hiç bir çocuk on iki, on beş yaşına kadar ikinci bir lisan kalar müstesna, hiç bir çocuk on iki, on beş yaşına kadar ikinci bir lisanı ciddî bir surette öğrenemez. Ecnebi lisanı tahsili terbiye için faydasızdır.

Emile'in mürebbisi tabiat, hâdiseler, şeylerdir. Bu mevzuları tahsil için vasıta kıraat ve hafıza değil, faaliyet ve tecrübedir. Binaenaleyh tabiattan öğrenilecek bir şeyin yerine başka hiç bir şey kaim olmayacaktır. "Tahsil edilen bahis ne olursa olsun tasavvur edilen şeyler hakkında bir fikir edinilmedikçe onları tasvir eden işaretlerin hiç bir kıymeti yoktur,, (2). her hangi bir şeyi siz ona öyle dediğiniz için değil, kendi anladığı için bilsin, ilmi öğrenmesin icat etsin,, (3) Tekrardan yorulmayacağım ki gençlere öğreteceğiniz şeyleri nutuklarla değil, fiillerle öğretin, tecrübeleriyle öğrenebilecekleri şeylerin hiç birini kitaplardan öğrenmesinler,, (4).

Rousseau binnetice kitapların da teb'idini istiyor. Kitaplar akıdenin nâkilleridir. Kitaplar mazinin, ölçülerin tecrübelerini, duygularını naklederler. Kitaplar ihsasların yerine geçerler. Kitaplar insana bilinmiyen şeylerden bahsetmeyi öğretirler. Kıraat çocukluk devrinin belâsıdır. Onun için Emile menfi terbiye devri olan on iki yaşına kadar kitap yüzü görmeyecektir, ders almıyacaktır. Bu suretle cahil kalarak cemiyetin dalâletlerine düşmeyecektir. Bu nehiyden yalnız bir kitap müstesnadır. O da Robinson Crusoé dir. Emile'in ilk okuyacağı kitap budur. Tabiat terbiyesinin en mes'ut kitabı. . . . Niçin? Çünkü içtimaî neviden hiç bir kayde tâbi olmıyan, yalnız kendi kendine tâbi olan münzevi adamın hayatını

(1) B. Bosanquet, Revue de Métaphysique et de Morale, Na. 3. Mai 1912, p. 325.

(2) Emile, p. 100.

(3) Emile, p. 179.

(4) Emile, p. 290.

takdir ediyor. Münzevi adamın bir yandan zaruret bir yandan hüriyet halini, yani seadet halini tasvir ediyor.

Menfi terbiye içtimai tesirlere, akidelere istinat etmediği gibi, bu müesseselerin şartı olan akıl ve muhakemeyi ede istinat edemez. Çocuk muhakeme etmek Locke'ın büyük maksimidir. Rousseau bu fikre muhaliftir. Çünkü muhakeme müstakbel bir meleke değil, bütün diğer melekelerin terkididir. Melekeler arasında en geç ve en güç neşvünüma bulan bu muhakemedir. Halbuki diğer melekelerin terbiyesi için muhakemeyi vasıta etmek isterler. Terbiyenin şah eseri muhakemeli bir adam yetiştirmek olduğu halde çocuğu muhakeme ile yükseltmeyi iddia ederler. Böyle yapma işin başını bırakıp sonundan başlamaktır, vasıta yerine hedefi kullanmaktır. "Daha iyi bir şey yapmak isterseniz makul olan ve talebenizle mantıkçılığa kalkmayın. Hele ona hoşuna gitmiyen bir şeyi tasdik ettirmek maksadı ile...", (1). Şimdi menfi terbiyenin müspet neticelerini öğrenelim: Gerçi menfi terbiye ilmin tedrisini nefy ediyor. Fakat ilim yerine ihsasları koyuyor. Gerçi Rousseau Emile'i cahil bırakıyor, fakat tabiatın fizikî malûmları ile teçhiz ediyor. Gerçi bu cehli ile cemiyet muhitine hazırlanmış değildir. Fakat tabiat muhitine mükemmel surette intibak etmiştir. Menfi terbiye asıl ilmi öğretmekle beraber ilmin yolunu gösteriyor. İlmî hakikatı keşfettirmemekle beraber bu hakikatı keşfetme yolunu gösteriyor. "Asıl istenilen şey ona bir hakikatı öğretmek değil, daima hakikatı keşif için ne suretle hareket etmek lâzım geldiğini göstermektir,, (2). Gerçi Rousseau bu devirde ecnebi lisanı tahsilini men' ediyor. Fakat ana lisanının mükemmel surette öğretilmesini kabul ediyor. Menfi terbiye ikinci bir lisanı men'etmekle beraber ilk lisanı kuvvetlendirerek her lisanı tahsile hazırlıyor... Gerçi menfi terbiyede nutuk, kelime, ezber, işaret yasaktır. Fakat buna mukabil nutuk yerine hakikat, kelime yerine şey, ezber yerine anlamak, işaret yerine asıl kaimdir. Hülâsa menfi terbiye hayalî bir terbiye değil, şe'nî bir terbiye, atıl bir terbiye değil, faal bir terbiyedir. Menfi terbiye işaretleri menetmekle beraber işaretleri anlayabilecek olan hatsleri, tecrübeleri temin ediyor. Menfi terbiye cemiyetin ve insanların tebliğ vasıtası olan kitapları men ediyor. Fakat bunun yerine ihsas ve fikrî faaliyeti, şahsî tecrübeyi koyuyor. Menfi terbiye kitapları menetmekle beraber kitapları anlayacak tahsil esaslarını temin ediyor. Menfi terbiyede akıl ve muhakemenin tenmiyesi de mevzuu bahs değildir. Fakat çocuğun eşya vasıtası ile ihsaslarını ve hükümlerini teşkil etmek vardır. Menfi terbiye ve akıl ve muhakemeyi menetmekle beraber akıl ve

(1) Emile, p. 78.

(2) Emile, p. 78.

muhakemeyi terkip edecek diğer ilk melekeleri hazırlar. Hülâsa menfi terbiye asıl fikir terbiyesi olmamakla beraber asıl fikrin teşekkülüne mani olmak şöyle dursun, bu asıl fikrin teşekkülüne hazırlayıcı bir terbiyedir.

İÇTİMAİLEŞTİRME PRENSİPİNİN FİKİR TERBİYESİNE TATBİKİ

Terbiyenin üçüncü devri kemal ve kudret devridir. Emile'in kuvvetleri bu devirde ihtiyaçlarını geçer. Onun için Emile'nin vardığı kâinata yayılmak istidadındadır. Fakat henüz fikir alemine girmemiştir. Onun için ihsaslarını fikirlere çevirmekle beraber fikrin mevzularına sıçramaz. Onun için Emile'in tetkik mevzuu yalnız mahsuslar âlemidir. Yine onun için bu tetkikin vasıtası sadece vakıalardır. Yine onun içindir ki Emile yegâne tahsil ve tettebbü usulü kendi faaliyeti ve tecrübeleridir. Bu suretle Emile fizikî âlemin mevzuu olan coğrafya, kozmoğrafya, hikmet ve kimyayı, hendeseyi tahsil ediyor. Bütün bu tahsillerinde Emile zaruretten ve faydadan başka saik ve sebep tanımıyor.

Rousseau'nun maksadı muhayyel talebesini cemiyete sokmamakla beraber, yalnız ve münzevi adamın en kuvvetli ve kendine en elverişli şeklini yaşatmaktır. Emile bu suretle yetişen mükemmel bir Robinson Crusô'dur. Emile'in bu terbiyesinde içtimaî neviden hiç bir amil, hiç bir fikir müdahale etmiyor. Emile henüz fizikî mevcuttur. Fakat Emile'nin kafasında yavaş yavaş içtimaî münasebetler fikri uyanıyor. Fakat Emile artık birinci ve ikinci devirdeki yalnız ihsaslarla mücehhez olan iptidaî mahlûk değildir. Emile vakıaları yalnız hissetmiyor, hüküm de ediyor. Emile'de yalnız ihsaslar değil, şimdi fikirler de vardır. Ancak bütün bu fikirler fizik âlemine aittir. Emile ne tarih, ne metafizik, ne ahlâk beşerî nevinden hiç bir ilim öğretmemiştir. İnsanla eşyanın münasebetlerini biliyorsa da insanla insanın münasebetini bilmiyor. Eşyayı tanıyor, fakat insanın tabiatını beşerî ve ahlâkî telâkkisini bilmiyor. Kendisine teallûku olmıyan hiç bir şey bilmiyor. Bu malûmatında ne fantaziye, ne akide, hiç bir şey yoktur. Bu tarzda da yetişen Emile'in içtimaîleşmesi için yalnız bir şey lâzımdır. İçtimaî münasebetleri bilmek. Eksik olan bu malûmattan ibarettir. Üçüncü kitabın mevzuunu teşkil eden bu terbiye doğrudan doğruya içtimaî bir terbiye olmamakla beraber içtimaî terbiyenin hazırladığıdır, Çünkü içtimaî terbiyenin esas olan içtimaî hayat zarureti Emile bu devirde duyduğu gibi içtimaî hayat için zarurî olan hüküm ve muhakeme harsini de yine bu devirde alıyor.

Asıl içtimaî terbiyeyi Rousseau talebesine dördüncü devirde veri-

yor. Bu devir akıl devridir. Mülâhazatın teselsülü neticesinde insanlar arasındaki tabiiyetten bahsetmek zarureti hâsıl olunca yapacak şey şudur: Tabiiyetin ahlâkî cihetini gösterecek yerde sanayi gibi faydalı cihetlerinden bahsetmelidir. İktisadî cemiyetlerin esası mübadeledir. Mübadele fikri en ufak yaşlarında verilir. (Bahçıvan Robert vak'ası) üçüncü devirde Rousseau aynı fikirleri umumileştiriyor. Bu fikri vazıhlandırmak için bir çok misallere tatbik ettiriyor. Maksat bizzat ticaret fikrinin teşekkülüdür. Her memleketin hususî mahsulâtına ait tarihi tabii malûmatı, seyrüsefaine ait san'atlar ve ilimler, uzaklığa, erazinin, denizlerin, ırmakların vaziyetinden mutahassıl nakliyata ait fikirler... Mübadelesiz cemiyet yaşyamaz. Müşterek bir ölçü olmadıkça da mübadele kabil olamaz. Müşterek bir ölçü olmak için de müsavat olmak lâzımdır. Onun için her cemiyette ilk kanun gerek insan hususunda, gerek eşya hususunda itibarî müsavattır. Hükûmet ve kanunun teessüsü bu itibarî müsavat sayesinde olur. Eşya arasındaki itibarî müsavattan sikke çıkmıştır. Sikke muhtelif cins nesnelere arasındaki ölçüyü kolaylaştırmıştır. Çocuk hükûmete ve kanuna ait olan siyasi malûmatı milkiyet fikrine teallük eden kısımlardan ibaret kalmalıdır. Daha ziyade ileriye gitmemeli. Çocuklara bu müessesenin manevî tesirlerinden bahse kalkışmamalıdır. Feylosofların bile hakkile anlayamadıkları bu bahisleri çocuklara anlatmak iddiasında bulunmamalı. Çocukların merakları böyle bir çok istifadeli mevzulara çevrilebilir. Fakat hakikî ve maddî nispetleri gözü kamaştırmamak şartile...

Emile bir san'ata muhtaç olacaktır. Niçin? Çünkü cemiyete karşı borçludur. Cemiyet borcu ancak bizzat ödenebilir. İşsiz adam hırsız adamdır. Kendi kazanmayan bir irat sahibi yolcuları soyan bir haydut gibidir. Yalnız adamın hiç kimseye borcu yoktur. Fakat cemiyette yaşayan adam diğerlerine borçludur. Öyle ise çalışmak bir vazifedir. Zengin, fakir, kuvvetli, zayıf her kes çalışmaya borçludur. Her avare vatandaş bir dolandırıcı gibidir. Emile bir san'at sahibi olup çalışmalıdır. "Bütün faydalı meslekleri tebcil için onların hepsini icra etmek lâzım değildir. Elverir ki hiç birini kendimiz için küçük görmiyelim. Mahaza intihap kendi elimizde oluyor, ve bizi mutlaka filân mesleğe sevkeden bir mecburiyeti bulunmazsa, aynı sınıftan meslekler arasında niçin gönlümüzün çektiğini, en uygun bulduğumuzu intihap etmiyelim?,, Emile nasıl san'at öğrenecektir. Hakikî bir san'at, mihanikî bir san'at... Şüphesiz faydalı bir san'at. Fakat faydalı olması da kâfi değil, hür ve hafif bir san'at olması da lâzımdır. Bu san'at el işi olabilir. Bütün mevkiler arasında servetten ve insanlardan en çok müstağni olan mevki san'atkârın mevkiidir. Çünkü san'atkâr yalnız kendi

işinin tabiidir., hürdür.. Elişi insanı zenginlerin keyif ve istibdadına değil, kendi ellerine muhtaç eder. Onun için hürriyet için tükenmez bir membadır. Emile için işte böyle bir san'at seçilecek, daha doğrusu bu san'atı kendisi seçecektir. Çünkü aldığı terbiye faydasız bir san'at intihabına mani olacaktır. Emile'in seçeceği san'at Robinson Crusoe'ye kendi adasında işe yarayacak bir san'attir. Çocuğun istidadını ve temayüllerini araştırmak için tabiat ve sanayiın muhtelif mahsullerini gözü önünden geçirmek faydalıdır. Ancak istidat ile gayret ve hüneri, temayülle kör taklit ruhunu biri birinden ayırmak lâzımdır. Zaten Emile böyle bir san'ati yapmak için hem cismen, hem de bedenen hazırlanmıştır. Emile'de eksik olan sadece muayyen bir san'ate ait itiyattır. Bu da zamanla kazanılabilir. Bu san'atın çocuğun hem cismile, hem yaşile mütenasip olması da lâzımdır. İğne ile kılıç aynı eller tarafından kullanılamaz. Terzilik gibi vücudu gevşeten san'atlar erkek çocuklar için muvafık değildir. Bir erkeğe cinsine uygun meslek öğretin, genç erkeğe de yaşına uygun bir meslek öğretin. Vücudüne rehavet veren ve kendini karılaştıran şu yalnız ve kapalı kalarak icra edilen her meslek onun ne hoşuna gider, ne de işine yarar. Gayri sihhî san'atlar da olmaz. Fakat zahmetli, hatta tehlikeli olanlar öğretilir. Bunlar kuvvet ve cesaret verir, erkekler için elverişlidir. Bu san'atın dokumacılık, çorapçılık gibi aynı hareketleri otomatik bir tarzda tekrarlatan san'atlar da olmaz. Bütün bu şartlar nazarı itibara alınarak Emile'e tavsiye edeceği san'at marangozluktur. Enine boyuna düşündükten sonra diyebilirim ki benim tercih ettiğim ve talebemin zevkine en uygun olan san'at marangozluktur. Temiz, faydalıdır. Ve evde icra olunabilir bir san'attir.,. Emile marangozluğu nasıl öğrenecek? Çıraklık ederek Bir üstat bulacak, haftada bir iki defa bütün gün yanında çalışacak, bir çırağın hakikî hayatı yaşayacak, ustasının kalktığı saatte kalkacak, ustasından evvel işe başlayacak, ustasının sofrasında yemek yiyecek, ustasının emirleri altında yaşayacak, hem 'insanlığa mülâzimet edecek, hem de el işleri için mümarese yapacak. "Şimdiye kadar söylediklerim anlaşılıyorsa, ihtiraslarının sükûnetinden ve insanların hükümlerine karşı gösterdiği kayıtsızlıktan doğacak tembelliği gidermeye yarayan düşünce ve teemmül zevkini talebeme vücut mümareseleri ve elişi itiyadiyle yavaş yavaş nasıl alıştırdığım hakkında bir fikir edinmiş olmak gerektir.,. (1).

"Etrafımızdaki şeyleri tetkik ettikten sonra bizim için yapacak ne kâr? O müşahedelerimizden kendimize mal edebileceğimiz her şeyi, istimal salih bir hale getirmek ve teecessüsümüzden istifade edip huzur ve refahımızı temin etmek. Şimdiye kadar yaptığımız, hangilerinin bize yarıya-

[1] Emile, p. 227.

ğın bilmeden, her neviden alet toplamaktır,, (*). Bu aletler belki bizim işimize yaramıyacak, fakat başkalarının işine yarıyabilir. Bilmukabele başkalarınınki de bizim işimize yarayabilir. Fakat bunun için mütekabil ihtiyaçların ne olduklarını bilmememiz lâzımdır. Bu suretle çocuğun zihninde yavaş yavaş içtimâî münasebetler fikri teşekkül eder. Bu suretle Rousseau Emile'i mübadelelerin ihtiyacını duyacak ve bundan istifade edecek bir hale getiriyor. Bu suretle çocuğun zihninde cemiyetin hakikî bir uzuv olmadan evel bile içtimâî münasebetler fikri teşekkül eder. Emile görüyor ki kendi hizmetine yarar aletler elde edebilmek için diğerlerinin hizmetine yarar aletler de lâzım ki mübadele mümkün olsun. Binaenaleyh bu mübadele ihtiyacını duymaya ve bundan istifade edecek hale gelmeye sevkedilecektir.

Emile hayata ikinci defa doğuyor. Gerçi henüz ne çocuk, ne de adamdır. Fakat adam olacaktır. Emile cemiyet içinde yaşamaya namzet bir mahalûktur. Zekâsı içtimâî mevzular üzerinde de çalışmalıdır. Menfi terbiyeden maksat terbiyeden içtimâî fikirleri, akideleri büsbütün kaldırmak değil, bunları geciktirmek ve Emile'in hüküm ve muhakemesini bozmıyacak bir devirde vermektir. Onun için mürebbinin büyük ihtimamı çocukların zihninden içtimaî münasebetlere ait fikirleri çıkarmak olacaktır. Fakat şimdi Emile'in içtimaileşeceği devir gelmiştir, yeni hayatına hazırlanması lâzımdır. Bu hazırlığın mevzuları nelerdir?.. Evvelâ insaniyet fikrinin teşekkülü: Bunun için cemiyeti öğretmek lâzımdır. İnsanı tetkik etmeksizin cemiyeti tetkik etmek mümkün değildir. Siyaset ile ahlâk biri birinden ayrı olarak tetkik edilemez. Bunun için de her şeyden evel insanın kalbini öğretmek lâzımdır. Mühim olan tetkik budur. Ve insanı maskesi yüzünde değil, olduğu gibi anlatmak lâzımdır. Fakat bunun için de Emile'in bitaraflığını muhafaza etmek, çocuğu sırf rasit mevkiinde bırakmak lâzımdır. Bu tetkikin vasıtası tarihtir. İnsanları tanımak için onları görmelidir. (Görüşürken fiillerini gizlerler. Fakat tarihte bu fiilleri aşikâren görülür. Yalnız tarihin mahzurları vardır. Birincisi tarih insanın iyi cihetlerinden ziyade kötü cihetlerini tasvir eder. Yalnız fenaları tanımak iyileri unutturur, yahut maskaraya çevirir. Bu suretle tarih beşer nev'ine hep iftira eder. İkincisi vakıalar tarihçinin kafasında şeklini değiştirir. Vakıalar menfaatin kalıplarına dökülür, hurafelerinin rengini alır. Hakikî illeti meçhul kaldıktan sonra vakıaların kıymeti yoktur. Üçüncüsü tarihçinin bizzat hüküm vermesidir. Bu suretle çocuk insanları bir başkasının gözüyle görmüş olur.) Tarihte hâdiselerin asıl sebepleri daima meçhul kalır. Gerçi felsefî kafa ile bu sebepleri izah etmek isteyenler varsa da eşyayı

(*) Emile, p. 213.

olduğu gibi değil, sistemlerine uyduğu gibi görürler. Bir de tarih insanlardan ziyade fiillerini gösterir. İnsanın yalnız umumî hayatını gösterir. Fakat hususî hayatını göstermez. İnsanın şahsından ziyade elbisesini tasvir eder. Bu sebeplerden dolayı yeni tarihçiler bir tarafa, eskiler arasında da fikirleri en isabetli olanları değil, en sade olanları seçelim. Bu tarz müelliflerin nümunesi Thucydide'tir. Bu müellif yalnız vakıaları tespit eder, hükmetmez. Bu müellif okutmaz, yalnız gösterir. Maalesef bu da yalnız muharebelerden bahseder. Hérodote tarihçilerin birincisi olmak lâzım gelir ki çocukça tafsilâttan dolayı gençliğin zevkini bozmak tehlikesi vardır. Bu sebeplerden dolayı insan kalbini tetkik için hususî hayatları tasvir eden kıraetleri tercih etmelidir. Çünkü insan bu tasvirlerin meydana çıkan temasakerin gözünden kurtulamaz. Gerçi toplu insanların ruhu yalnız adamın ruhu değildir. Cemaat halinde tetkik edilmezse insanın ruhu eksik anlaşılmış olur. Fakat ferdin temayüllerini tetkik ile işe başlamalıdır. Rousseau burada içtimaî felsefesine uyan bir hüküm veriyor. Rousseau içtimaî şeyniyetin hakikatini duymakla beraber onu fert ile izah etmek istiyor. Rousseau'ya göre ferdin temayüllerini tetkik etmek cemaat halindeki neticelerini sezmek için kâfidir. Rousseau'ya göre içtimaî hayat ferdi hayatın fasılasızca devamıdır. İnsanın fiziynomisini veren, ufak tafsilâttır. Plutarque mükemmeldir. Emile'in insanları hüküm ve muhakeme edebileceği devir budur. Çünkü insanları hüküm ve muhakeme etmek için lâzım olan büyük bir alâka, büyük bir bitaraflık Emile'de vardır. Bütün beşerî ihtirasları anlık kalp lâzımdır ki hep bunlar Emile'de vardır. Bu mümarese talebe bir kalp lâzımdır ki hep bunlar Emile'de vardır. Bu mümarese talebe için bir amelî felsefe dersi olur. Ve mekteplerde gençlerin kafalarını doldurdıkları boş muakalelerden de hayırlıdır.

Emile yalnız insanîyetin bütününe değil, içinde yaşamaya mecbur olduğu parçasını da tanıyacaktır. Bunun için evvelâ umumiyetle hükümet ve hükümetin muhtelif şekilleri nelerdir?.. Bunu bilecek, sonra kendi hükümetini öğrenecektir. Bunun için Emile seyahat edecektir. Hükümet denilen şeyniyeti kendi üzerinde tanıyacaktır. Bu vesile ile içinde yaşadığı cemiyetin delillerini, tabii mahsullerini, sanayiini, insanlarını öğrenecek bu kavimlerin ruhunu, âdetlerini, ahlâkını öğrecektir. Fikir terbiyesinin içtimaî mevzuunu tamamlayan unsurlardan biri ahlâk, diğeri Allâh, bir diğeri güzellik ve san'at fikridir. Fakat bu terbiyelerden birincisi ahlâk terbiyesine bitişiktir. İkincisi çocukta metafizikî duyguların teşekkülüne aittir. Üçüncüsü doğrudan doğruya bedii harsle birleşmiştir. Onun için bunların tetkikini ahlâk ve duygu terbiyeleri kısmına bırakıyorum.

Fikir terbiyesinin bu içtimaî şekli uzvî şeklinden, yani tabiattan mülahemdir. Tabiat terbiyesi ile cemiyet terbiyesini idare eden kanunlar aynı-

dir. Şöyle ki: Menfi terbiye devrinde Emile'in melekeleri fizik işeniyetle temas ediyordu. Tabii terbiye devrinde bu şeniyet tabiatı. İçtimaî terbiye devrinde bu şeniyet cemiyetin kendisidir. İktisadî ve âlî vakıalar ve teknikler ile tarih, etnoğrafya ve beşerî coğrafya, siyasî hayat bu şeniyetin unsurlarıdır. Tabii terbiye devrinde Emile bu şeniyetle doğrudan doğruya ve kendi kuvvetleriyle temas ediyor, ve hariçten kimsenin müdahalesine maruz kalmıyordu. İçtimaî terbiye devrinde de Emile bu şeniyetin vakıalarını kendi teşebbüsüyle, kendi kuvvetleriyle istihsal ediyor. Hiç bir telkin ve hiç bir nüfuz altında kalmıyor. Tabii terbiye devrinde Emile'in hürriyet hudutsuz ve hesapsız bir hürriyet değildir. Mahdut ve muayyen bir hürriyettir. Emile fizikî tabiatın kuvvetlerini, zaruretlerini tanıyordu. İçtimaî hayatta da Emile Kanunu, vazifeyi, âmmeyi, vatani, beşeriyeti tanıyor. Hürriyetinin hürriyetlerle mukaayyet ve muhtevi olduğunu biliyor. Tabii terbiye devrinde Emile fikrin en basit unsurları olan ihsaslardan hareket ediyor, fikirlere doğru gidiyor, tedricî kaidesine itaat ediyordu. İçtimaî terbiye devrinde Emile tabiatın bu kanununu inkâr etmiyor. Çünkü Rousseau kitabının üçüncü faslında Emile'i henüz içtimaî hayatında faali olmadığı halde içtimaî hayata hazırlıyor. İçtimaî hayat ihtiyacını hissettiriyor. Ve bu hayata talebesini tedricen sokuyor. Tabii terbiye devrinde Emile'in en büyük müvaffakiyeti kuvvetleriyle arzuları arasında bir ahenk vücade gelmesi idi. Rousseau bu içtimaî fikir terbiyesinde de Emile'i bir san'at sahibi ederek ve zekâsını beşerî müesseselere ait malûmatla teçhiz ederek cemiyet içersinde yaşamasını mümkün kılıyor. Diğer cihetten muhayyelesini, vahimesini şişiren boş ve faydasız malûmattan uzaklaştırarak ruhunun müvazenesini ve ahengini kuruyor. Tabii terbiye devrinde Emile içtimaî tesirlerden tamamiyle azade kalıyordu. İçtimaî terbiye devrinde ise tesirleri duymakla beraber bu tesirler arasında tabii olmayanların eserinden masun kalıyor. Hülâsa içtimaîleştirme prensipinin fikir terbiyesine tatbiki, tabiileştirme prensipinin bir müvazisidir. İçtimaî terbiyede hürriyet, zaruret, ahenk... prensiplerinin bir tabiidir. Ancak şu farkla: Tabii terbiye devrindeki fikir terbiyesinin prensipleri "fizikî neviden tabii prensipler", içtimaî terbiye devresindeki fikir terbiyesinin prensipleri ise "içtimaî neviden tabii prensipler" dir. Rousseau'nun fikir terbiyesi tabii bir hayatın içtimaî hayatına hazırlıyan bir terbiyedir.

ROUSSEAU'YA GÖRE DUYGU TERBİYESİ

Rousseau'nun duygu terbiyesine verdiği ehemmiyeti takdir etmek için felsefesinde duygunun mühim mevkiini düşünmek lâzımdır. Rousseau'nun kanaatinca duygu insanın en esaslî, tabiatî tabii adamın en esaslî kuv-

vetidir. Hassasiyet bütün fiillerimizin mebdedir. Duymayan mevcut faal olamaz. Allah bile hassas bir mevcuttur, çünkü faaldir. Binaenaleyh bütün insanlar aynı tarzda olmasa da aynı derecede hassasdırlar. Duygu zekâdan da mukaddemdir. Duygu kendi kendine kâfidir. Zekâsız duygu bir nevi rehberdir. Fakat duygusuz zekâ hiç bir şeydir. İnsan içtimaileştiği, içtimaî melekeler kazandığı zaman da duygu ehemmiyetini kaybetmiyor. Yalnız tekemmül ederek yeni bir şekil, "vicdan,, şeklini alıyor. Bu vicdan akıl ile birleşip "kalb,, i vücuda getiriyor. İşte bu duygu ile yuğurulan kalp içtimaî insanın en hakikî; ve en mühim rehberidir. Son hüküm daima vicdanındır. Rousseau bütün felsefesini insanın bu esaslı hassası ve kuvveti olan duygu üzerine kurmuştur. Tabiat halinde insanı idare eden kuvvet bu duygudur. Cemiyet halinde akılla birleşip insanı yine idare eden kuvvet vicdan ismini verdiğimiz bu duygudur. Rousseau'nun felsefesi bir duygu, bir sevki tabîi, bir hats felsefesidir.

Rousseau'nun beden ve fikir terbiyesi gibi duygu terbiyesi de felsefesinin bir neticesidir. Bu felsefenin prensiplerini hüriyet, zaruret, tedriç.. fikirlerinde toplamıştım. Bu prensipler beden, fikir, terbiyesinin kaidelerini vücuda getiriyordu. Bu suretle amelî bir pedagojinin esasları teşekkül ediyordu. Şimdiye kadar bu felsefenin prensiplerini ve prensiplerinin de kaidelerini beden ve fikir harsi sahasında nasıl vücuda getirdiğini gösterdim. Şimdi aynı felsefenin duygu terbiyesinin kaidelerini nasıl vücuda getirdiğini göstermiye çalışacağım. Bunu demek hüriyet, zaruret, tedriç prensiplerinin kalp terbiyesine nasıl tatbik edildiğini göstermek demektir. Daha doğrusu Rousseau'nun eserinde kalp terbiyesi namına göreceğimiz mülâhazaların, tavsiyelerinin kaidelerin nasıl çıktığını anlamak demektir. O halde sırasile amelî mülâhazaların tabiat mebdesine nasıl irca edileceğini görelim:

HÜRİYET PRENSİPİNİN DUYGU TERBİYESİNE TATBİKİ

Evvelâ tabiata bakalım. Bize duyguların şeniyeti namına ne gösteriyor? İki nevi hassasiyetimiz vardır: biri fizikî ve uzvî hassasiyet ki bunun sonu haz ve elem yollarıyla nevin muhafazasıdır. Diğeri faal ve ahlâkî hassasiyettir. Bu, yabancı mevcutları hissien bağlamak melekesidir. Cisimler arasındaki kuvvete benzer, bir mıknatisin kutupları gibi, bazan çeker bazen iter. Müspet şekli çekmektir. Müspet fiili tabiatın eseridir, varlık duygularımızı kuvvetlendirir. Ben sevgisi dediğimiz duygu budur. Birinci şekilden bütün sevgi ve mülkiyet ihtirasları doğar. Menfi şekli tefekkürün tesirile olur. Fiili varlığı daraltmaktır. Ben gururu dediğimiz duygu da budur. Bu şekilden bütün kin ve zulüm ihtirasları doğar. Ben sevgisi nedir?.. İnsan yaşamak, tam ve mükemmel bir surette yaşamak, bütün melekelerini inkişaf ettirmek ister. İşte ben sevgisi budur. Ben sevgisinin he-

defi benin muhafaza ve seadetidir. İnsanın kendisini muhafazaya itina etmesi kadar tabii bir şey olamaz. Bu itinanın tahakkuku için kendimizi sevmemiz lâzımdır. Hatta kendimizi herşeyden fazla sevmemiz lâzımdır. Aynı hissin neticesi olarak ta bizi muhafaza eden şeyleri severiz. Ben sevgisi insanla béraber doğar, bütün hayatında insandan ayrılmayan, bütün diğer kuvetlerden evel mevcut olan ve bütün diğerlerine vücut veren iptidaî, innî ihtiras budur. İnsan için tabii olan yegâne ihtiras ben sevgisi, yahut geniş ma'nada almak şartile, ben gururudur (1). İhtiraslarımızın menbai, bütün diğer ihtirasların mebdei ve menşei ve insaanla beraber doğarak yaşadığı müddetçe onu terketmiyen yegânesi ben sevgisidir. Bu, iptidaî, cibillî, bütün diğerlerine tekaddüm eden bir ihtirastır ki bir manada ötekiler onun değişiklikleridir) (2).

Ben sevgisi içtimaî ve ahlâkî duyguları ne suretle vücuda getiriyor? Ben sevgisi tabii bir surette inkişaf edip te içerisine hesap ve muhakeme karışmazsa ve terki binde bulunan sevgi ve yumuşaklık unsurlarını kaybetmezse bu inkişafın neticesi içtimaî ve ahlâkî duyguların teşekkülüdür. Ezcümle faziletin teşekkülü böyle olur. Ben sevgisini diğer mevcutlar üzerine yayalım, bu duyguyu fazilete çevirmiş oluruz, zaten insan kalbi yoktur ki içinde bu faziletin kökü bulunmasın (3). Ezcümle fazilet ve insaniyet hissinin teşekkülü böyle olur. Ben sevgisi, her hayvanı kendi muhafazasına ihtimam etmeğe sevkeden ve insanda akilla sevk edildiği ve merhametle tadil edildiği zaman insaniyet hissini ve fazileti vücuda getiren tabii bir histir.

Aynı ben sevgisinden gayri içtimaî ve gayri ahlâkî duygular nasıl çıkar? İlk ihtiraslarımızın menşei ben sevgisidir. Bu ihtirasların istikameti saadetimizdir. Bizi yalnız bu saadete götüren mevzulara alâkadar ederler. Eserleri iyiliktir. Terkiplerinde sade yumuşaklık ve sevgi vardır. Bu duyularla muhakemenin hiç bir tesiri yoktur. Fakat bu ihtiraslar haricî manialar sebebiyle hedeflerinden ayrılırlar ve tabiatlarını değiştirirler, işe hesap ve muhakeme karışır, o zaman menfi duyulara dönerler. Artık doyurulmaz ve kinli ihtiraslar olurlar. Bu suretle eyi ve mutlak bir duygu olan ben sevgisi menfi ve izafi bir duygu olan ben gururuna döner. Ben gururunun eseri başkalarının fenalığıdır. Kendi varlığı haricine çıkıp her şeyin yerine geçmek kendinden üstün olan bütün mevcutlara karşı nefret beslemektir. Doymak ve kanmak bilmiyen bu duygunun hayırhahlıkla hiç bir münasebeti yoktur.

(1) Emile, p. 76.

(2) Emile, p. 238.

(3) Emile, p. 292.

İşte tabiatın bize duygu hayatı hakkında gösterdiği şe'niyet budur. Hüriyet fikri insanın tabiatında mevcut olan ve kendikendine fail ve inkişafa amade bulunan kuvvetlerin fikridir. "Duygu terbiyesi hüriyet prensipine muvafık olmalıdır, demek tabiatta mevcut olan duyguları failliklerinde ve inkişafalarında serbes bırakmalıdır, demektir. Binaenaleyh hüriyet prensipinin duygu terbiyesine tatbikinin ilk neticesi şudur: Çocukta ben sevgisinin inkişafını serbes bırakmak, bu inkişafı hiç bir haricî müdahale ile bozmamaktır, hatta bu inkişafa yardım etmektir. Böyle bir inkişafın neticesi hayırdır. Çünkü hayat nefsi muhafaza ile kaimdir. Bunun için yaşamak ihtiyacında olan insan, çocuk lâzım ki kendisini ve kendisinin muhafazasına hizmet eden şeyleri sevsin. Bu sevgi her türlü akıl ve muhakemeden mukaddem ve tabii bir duygu olduğundan inkişaf edebilmek için hiç bir yardıma, hiç bir harse, sözün kısası, insana muhtaç değildir. Binaenaleyh bütün mesele tabii ve doğmakta olan ihtiraslara karşı menfi ve müteaddi bir vaziyet almak olmayıp bilâkis muti ve hürmetkâr bir vaziyet almaktır. Halbuki yapılan iş bunun aksidir. İhtirasları tabii gösterecek yerde düşman telâkki edenler vardır. Rousseau ihtirasların doğmasına mani olmak isteyenleri ihtirasları mahvetmek isteyenler kadar deli sayar ve kendisini böyle düşündüğünü zannedenleri maksadını çok fena anlamış olmakla itham eder (1). Bir genç adamın yeni doğmaya başlıyan arzularında aklın irşatlarına mümanaattan başka bir şey görmemek için insan pek mahdut kafa ile olmalıdır (2). İhtiraslar kendimizi muhafazanın belli başlı aletleridir. Şu takdirde onları mahvetmek istemek beyhude olduğu kadar gülünç bir şeydir. Bu, tabiatı murakabe etmiye ve Allahın eserini islahı kalkışmak demektir. (3).

İhtirasların neşvünüması hususunda da tabiat kâfi bir rehberdir. Tabiat kendi işini kendikendine düzeltir. Bir misal: aşk. Cinsî duygu bir şeniyettir, aşk onun eseridir. Aşk tabiatın en asil ihtiraslarından biridir. Aşk hata işlemez. Lâzım ki çocuk aşk hayatını yaşasın. Fakat bunun için hiç bir yardım, hiç bir karışma istemez. Tabiat lâzım gelen şeyi yapar. Aşkı tanıtmak, bunu mahvetmiye kalkmak deliliktir. Böyle menfi ve müteaddi bir hareketin eseri tabiatın, binaenaleyh hüriyet ve saadetin aleyhine olur. Neticede genç bu asil duygudan nefret eder. Gençliği tuzağından korumak için gençliği hakimane bir surette idare etmek isteyenler onu aşktan nefret ettirirler, ve sanki aşk ihtiyarlara mahsus bir şey imiş gibi bu yaşta onu düşünmeyi bir cinayet olarak göstermek isterler. Kalbin yalancı çıkardığı bütün bu aldatıcı dersler kimseyi inandırmaz.

(1) Emile, p. 238.

(2) Emile, p. 393.

(3) Emile.

Fakat ihtirasların fert için de zararlı ve kendi gayesinden uzaklaşmış bir hale gelmemesi için yapılacak şey nedir?.. Bunların zuhûr ve inkişaf-larına engel olmak değil, belki tam bir hürriyetle ve taviyetle inkişaf-ları için lâzım olan zamanı temin etmektir. Bu suretle ihtiraslar kendi ara-larında intizamı temin edecek zamanı bulurlar. İhtirasları insan tanzim etmiş olur. Bizim itenamızın eseri bu ihtirasları kendi kendilerini tanzim hususunda serbest bırakmaktır. (Hülâsa tabiatın eserine hiç karışmamak, onu inkişafında serbest bırakmak lâzımdır. Kendi seyir ve faaliyeti için rehber de nâzım da kendisidir. Tabiat doğru yolu kendi kendine bulur. Me-selâ cinsî hassasiyet mevzuu bahseldüğü zaman bunu tanzim edecek olan yine tabiatın kendisidir. Tabiat vakti gelince çocuğu haberdar eder.)

ZARURET PRENSİPİNİN DUYGU TERBİYESİNE TATBIKI

Kalp te vücut ve zekâ gibi bir tabiattır. Duygu, zihinle icat edilecek bir fikir değil, tabiatta mevcut olan bir şeyin, bir şeniyetin fikridir. Hatta in-san şeniyetinin en hakikî, en esash, en insanî olan kısmı budur. Onun için Rousseau bu şeniyete hem felsefesinde hem de pedagojisinde en mühim mevkie vermiştir. Hatta Rousseau'ya göre yaşamak bile duymaktan ayrı bir şey değildir. Bizim için yaşamak duymaktır. Hassasiyetimiz zekâmıza tekaddüm eder. Fikir sahibi olmadan evel his sahibiyiz. Yaşamak tenef-füs etmekten ibaret değildir. Yaşamak faaliyette bulunmak, hasselerimizi melekelerimizi, bize varlığımızı hissettiren nefsimizin bütün eczasını kul-lanmak demektir. En çok yaşamış olan insan en çok yıl görmüş olan insan değil, hayatı en çok duymuş olan insandır. Şeniyet fikri hudut, muayye-niyet, zaruret fikridir. Şeniyet bizden, bizim keyif ve istipdadımızdan hariç ve keyif ve istibdadı bize tabi olmayan bir mevcut fikridir. Âkil insan zaru-reti tanır. Ve ona karşı gitmez. Ve varlığını tabiatın zaruretlerine karşı gelerek tüketmez. Hissin de bir şeniyeti vardır. İnsan mes'ut olmak için onun şeniyetlerini tanımak ve zaruretlerine katlanmak lâzımdır. Rous-seau'ya göre kalbi kalp ile idare etmek mümkündür. Kalp, kanunlarını yal-nız kendisinden alır. İnsan bu kalbi idare edeyim derken büsbütün elin-den kaçıır. Kalbi serbes bırakılınca zaptedilir. İhtiraslara ancak ihtiraslar-la müessir olmak mümkündür. Tahakkümlerini yine kendi sultalarıyla kır-mak lâzımdır. Tabiatı tanzim için lâzım olan aletleri yine tabiattan almak lâzımdır. İhtiraslara ancak ihtiraslarla müessir olmak mümkündür,, Bu Rousseau'nun pedagojisinde büyük rol oynayan bir prensiptir. (1).

(1) Höffding, Jean Jacques Rousseau et sa Philosophie p. 118,

TEDRİÇ PRENSİPİNİN DUYGU TERBİYESİNE TATBİKİ

Rousseau da duygu terbiyesinin tedricî bir tekâmüle tâbi olduğunu farketmemek mümkün değildir. İşte hayatın ilk devri hareket ve îhsas devridir. Burada vücuda ve cisme ait olan bütün hassasiyetler için Emile bir mevzudur. Emile cismaniyetinin talep ettiği bütün haz ve elemeleri, hürriyet ve zaruretleri duyacaktır. Bu devirde ahlâkî, bedîi yahut dinî neviden hiç bir tesir, hiç bir telkin mevzuu bahis değildir. Zira çocuk bunları ne anlayacak ne de yaşayacak bir halde değildir. Bu devirde duygu hayatının merkezi yalnız kendini muhafaza, sevki tabiîsidir. Sevki tabiîler varlığımızın muhafazasına yarayan aletlerdir. Ben sevgisi dediğimiz bu alet bu devirde varlığımızı muhafaza için kâfi bir alettir. "Vücudunu, uzuvlarını, hasselerini kuvvetlerini mümarese ediniz. Fakat ruhunu mümkün olduğu kadar serbest bırakınız. Kendilerini takdir eden hükme tekaddüm eden hislerden sakınınız,, (1).

Hayatın ikinci merhalesinde Emile'in terbiyesi tamamiyle intifaî olacaktır. Nasıl ki bu devrin fikir terbiyesi de tamamiyle intifaî idi. Bu devirde Emile kendisi için faydalı ve lüzumlu olan her şeyi tanıyacağı gibi, kendisine faydalı ve lüzumlu olan her şeyi de sevecektir. Yalnız bu sevgi manevî bir şahsiyetin eseri olan ahlâkî bir duygu değil, yalnız cismanî varlığa malik olan bir mevcudun alâkasından ibarettir. Emile tabiatın bütün cisimlerine ve insanların bütün işlerine amelî faideleri cihetinden bir kıymet vermelidir (2). Emile bu devirde kardeşini, saati, arkadaşını köpeği gibi sevecektir. Yalnız o kadar... Bu yaşlarda içtimaî kıymetlerden hiç biri mevzuu bahis değildir. Bu devirde talimin mevzuu da duygu terbiyesinin mevzuu da insan değil eşyadır. Hayatın üçüncü devrile Emile asıl duygu âlemine karışıyor. Ahlâk, din, güzellik, insaniyet duygularının neşvünüma bulacağı devir budur. Bundan evel Emile yalnız kendine ait duygularla mücehhezdi. Burada gayra ait, hasbî duygular kazanıyor; "Ruhunu, hassalarını, muhakemesini teşkil ettik, kalbine sıra geldi,,

Rousseau her devre mahsus duygular, duyuş kabiliyetleri tasavvur ediyor. Ve bir devre mahsus olan kabiliyetleri diğerlerine karıştırmıyor. Bütün içtimaî terbiyenin esası hayvanî inkişaftır. İhsasları, uzvî hassasiyetleri neşvünüma bulmayan, cismanî haz ve elemeleri idrake kadir olmayan çocuktan hasbî ve ahlâkî hassasiyete kadir insan çıkamaz, lâzım ki her şeyden evel duygunun hayvanî temeli atılsın. İşte bu temel üzerine içtimaî duyuşların binası kurulacaktır...

(1) Emile, p. 78.

(2) Emile, p. 206.

Rousseau'yu bu tedricî tekâmüle mecbur eden mühim sebep muhtelif içtimai duyguların mevzuu olan fikirlerdir. Eyilik fikri, Allah fikri, güzellik fikri çocuğun içtimai terbiye devrinden evvelki devirde anlayabileceği, kavrayabileceği şeyler değildir. Bir kere bu fikirler hazmedilmedikçe de onlara bağlı olan duyguların zuhûruna imkân yoktur. Binaenaleyh hakikî din, ahlâk yahut san'at terbiyesi mevzuu bahis olabilmesi için çocuğun bunların mevzuu olan fikirleri hazmettirecek bir fikir terbiyesi almış olması lâzımdır. Halbuki bizzat bu fikirlerin teşekkülü zaruretin, tekâmül zaruretinin bir tabiidir. Onun için duygu terbiyesinde tekâmül, fikir terbiyesinde tekâmülün bir müvazisidir.

Rousseau'yu duygu terbiyesinde bu tedriç ve tekâmüle sevkeden sebeplerden biri de duygularımızın psikolojik menşei hakkındaki kanaatıdır. Rousseau'ya göre duyguların teşekkülü beşerî tesirlerle ve telkinlerle olmaz. Bu teşekkül çocuğun içinden gelme olmalıdır. Duygu öğretilemez, sade duyulur. Ahlâk, din, san'at duyguları muayyen telkinlerin mahsulü değil, kendi kendine doğan şeylerdir. Elverir ki çocuk bunları duymak için lâzım olan mütekaddim safhalardan şuurunu geçirmiş olsun. Böyle tedricî gidişlerdir ki çocuk duyguların en iptidaisi olan meselâ cismanî haz safhasından duyguların en karışığı ve en mürekkebi olan din ve ahlâk safhasına yükseltir. Rousseau'ya göre ahlâkı, gayri ahlâkî bütün duygularımızın kökü ben sevgisi dediğimiz hayvanî ve insiyakî duygudadır. Böyle bir kök bulunmasaydı eyi kötü bütün diğer şekiller vücuda gelemezdi. Çünkü Rousseau'ya göre ferdin ruhî tabiatı haricinde ve onun zıttı olan bir cemiyet hayatı yoktur. Cemiyet ferdin bir nevi inkişafından başka bir şey değildir. Gerçi içtimai tabiat ferdî tabiatın aynı değildir. Fakat bu tabiatı bilâfasıla vücuda getiren yine ferttir. Binaenaleyh içtimai neviden olan her şey fert ile izah edilebilir. Halbuki bu ferdî tabiatın temeli ben sevgisidir. İçtimai müesseseler bu ben sevgisinin neticelerinden başka bir şey değildir. Şu takdirce bütün terbiye meselesi ben sevgisinin içtimai bir şekilde inkişafına çalışmak, gayri ahlâkî istihalelerine mani olmaktadır.

MÜVAZENE PRENSİPİNİN DUYGU TERBİYESİNE TATBİKİ

Rousseau'nun tabiat hakkındaki nikbinliği malûmdur. Rousseau'ya göre ihtiraslar tabiatın içinde olduğundan esasen eyidirler. Bunların fenalaşması cemiyet yüzündendir. Cemiyetin müdahalesi neticesindedir ki "ben sevgisi,, denilen tabii ve eyi ihtiras bozularak "ben gururu,, denilen gayri-tabii ve fena ihtirasa döner. Bunun neticesi meş'umdur. Bir çok fenalıkların doğmasına sebep olur. Halbuki tabii ihtirasların neticesi insanın refahı ve saadetidir. Çünkü bunlar insanın arzularıyla vasıtaları arasındaki müvazeneyi bozmazlar. Halbuki sun'î ihtirasların neticesi medenî adamın

felâketidir. Çünkü bu ihtiraslar insanda tabii olan ahenk ve müvazeneyi bozarlar. Bu suretle insan fena olur. Bu müvazenenin bozulması felâkettir. Çünkü saadet müvazenede olduğundan insan bu müvazeneyi kuracağını diye insanlıktan çıkar ve sefil olur.

O halde tabii bir duygu terbiyesinin mekanizmesi şudur: Tabii ihtirasların neşvünemasına müsaade etmek ve bunların bozulmamasına dikkat etmektir. Yani his yahut ihtiras âleminde müvazeneyi kurmak. Bu da cemiyetin müdahalesine ve gayri tabii tesirlerine engel olmakla mümkün olur. Bir kere cemiyetteki isticale karşı vaziyet almak lâzımdır ki bu menfi terbiyenin mevzuudur, menfi terbiye bahsinde görülecektir.

İkinci mühim nokta şudur: Sun'î ihtirasların doğmasına sebep olan bir melekenin zaptı, tevkîfidir. Bu meleke muhayyiledir. Muhayyile müvazene düşmanı bir kuvvettir. Bu çılgın meleke olmasaydı, ihtiraslar doğrudan doğruya tabiatlarına mahsus olan seyri takip edeceklerdi ve insan rahat ve mes'ut yaşıyacaktı. Fakat muhayyilenin müdahalesile bu seyir bozuluyor.

O halde yapılacak şey, bilhassa buhran zamanlarında, nedir? Bu muhayyileyi kızdırmak değil, bilâkis durdurmak, daha doğrusu faaliyetinin mecrasını değiştirmektir. Gençlere öyle manzaralar göstermeli ki onları tahrik edecek yerde teskin etsin. Doğmakta olan muhayyilelerini ateşlendirecek yerde bilâkis faaliyetlerini tutacak olan mevzular vasıtasile söndürmek lâzımdır. Meselâ şehirlerden uzaklaştırmalı, köylerin sade ve saf hayatına teslim etmeli. Bu muhit, ihtirasların geç nemalanmasını temin eder. Çocuk şehirde kalmaya mecbursa mevsimsiz iptilâların serseriliğinin tehlikesini göstermelidir. Çocuğun içinde bulunacağı cemiyete, meşgalelerine, zevklerine dikkat etmelidir.

Gaye duygu hayatını söndürmek değildir. Her şeyin ifratı fenadır. Maksat hisleri körletmek, bir hasta bakıcı yetiştirmek değildir. Çocuk beşerin sefaletinden müteessir olmayı bilmeli, fakat hiç bir zaman kalbi katılaştırmamalı. İnsan aynı manzaraları göre göre artık göremez olur. Aynı müşahedeler hissimizi körletir. İtiyat muhayyileyi söndürür. İşte böyle misalleri, dersleri, hayalleri suiistimal etmemek şartıyla ihtirasların iğnesini paslandırmak fakat hassasiyeti uyandırmak mümkündür. Tabiatın yolundan bu suretle geçilir.

Mademki çocuk zayıf bir mahlûktur, kuvvetlerle arzuları arasında hiç bir müvazene yoktur, şu halde filen çocuğun kuvvetlerini azaltan her şey, muhayyilenin bu neviden olan her türlü müdahalesi terbiyenin gayesine zıttır. Muhayyilenin bu neviden olan müdahaleleri menedilmedikçe çocuğun kuvvetli ve mes'ut olmasına imkân yoktur. Meselâ çocuk bir çok şeylerden korkar. Bu, saadeti için bir engeldir. Felâketinin sebebi muhay-

yilesi yahut cehaletidir. Çocuğun korkmaması lâzımdır. Bu korkuyu gidermek için tedbirler almak lâzımdır. Çocuğa yardım etmelidir ki kuvvetlensin.

İnsan tabiî olarak tanımadığı şeylerden korkar. Meselâ köylü çocukları örümcekten korkmadıkları halde şehirliler korkarlar. Aynı şeyleri göre göre bu korku zail olur. Binaenaleyh çocuklara daha evvel küçük yaştan itibaren en çirkin ve en biçimsiz hayvanları göstermeli. Bunları göstere göstere alıştırmalı. Büyüdükleri zaman artık hiç bir şeyden korkmaz olurlar...

Maske korkusu da böyledir. Bütün çocuklar maskeden korkarlar. Bu korkuyu gidermek için çocuklara evvelâ hoş bir şeyin maskesini göstermeli. Böyle oynaya oynaya çocuk maskeden korkmaz olur.

Silâh korkusu da aynı şeydir. Evvelâ hafif ateşle işe başlamalı. Ateşi çoğalta çoğalta nihayet tüfek gürültüsü, top gürültüsü gibi en şiddetli gürültülere bile alıştırmak kabil olur. Çocukların gök gürültüsünden korkmaları bu gürültünün fenalık edebileceğini öğrendikleri dakikadan başlar. Akıl ürkütmiye başladığı zaman itiyat teskin etmelidir. Böylece çocuklar her şeyi, her tehlikeyi istihkar eder bir hale gelirler.

Bazı korkuların menşei eşya hakkındaki cehaletimizdir. Felâketin müşevviki muhayyiledir. Muhayyileyi bastırarak şey de itiyattır. Binaenaleyh muhakemeye kalkışacak yerde onları korkularının mevzuuyla sık sık temasta bırakmak, alıştırmak doğrudur. Bu maksatı temin için müracaat edilecek vasıta gece oyunlarıdır.

MENFİ TERBİYE PRENSİPİNİN DUYGU TERBİYESİNE TATBİKİ

Menfi terbiye prensipi umumî bir prensiptir. Rousseau bu prensipi beden, fikir terbiyelerine tatbik ettiği gibi, duygu terbiyesine de tatbik ediyor. Bedenin ve fikrin olduğu gibi, kalbin de bir sevki tabiiîleri vardır. Bu sevki tabiiîlerin inkişaf edebilmesi hürriyet sayesinde olur. Çocuğun kalbi, duyguları her suretle inkişaf etmelidir. Bu duygu zarureti zaman ve mekânı da tanımalıdır. Duyguların inkişafı zaruretin neticesi olarak tekâmüle uygun, tedricî bir surette olmalıdır. O halde duygu denilen tabiatı serbes bırakmak lâzımdır. Bu serbeslik, zarurilik, ve tedricilik duyguların hayatında dahildir.

(Serbes, zarurî ve tedricî tekâmülün bir engeli vardır. O da insan ve onun vücuda getirdiği cemiyettir. An'aneler, akideler... bütün bu kuvvetler tabiatın hariç ve tabiatın seyrine engel kuvvetlerdir. Çocuk tabii bir surette duymasına, zaruret duygularına yaşamasını duygularında tedrice tâbi olmasına engel olan, çocuğa faaliyet yerine tembelliği, hükümleri göre göre bu korku zail olur. Binaenaleyh çocuklara daha evvel müle uygun, tedricî bir surette olmalıdır.)

yerine korkuyu öğreten insandır. Gençlerin dalaleti ne mizaçla, ne de ih-saslarla başlar, akideyle başlar... Bozan şey, tabiat değil, suimisaldır. Cemiyetten gelen bu hisler merdut hisler olmayıp ta makbul hisler de olsalar yine lâzım değildir, çünkü çocuk bunları hüküm ve muhakemeye muktedir bir halde değildirler. Kıymetlerini takdir edecek hükümlere te-kaddüm eden hislerden sakınınız. Yabancı intibaları zapt ve tevkif ediniz.

Fakat insanın müdahalesini nefyetmekle serbest bırakılan bu tabiatın müspet bir faaliyeti var mıdır? Şüphesiz, tabiat hayır işleyicidir. Kendi başına çalışır, düzeltir hayrişler. Tabiatın eseri ferdin inkişafı, kuvveti ve müvazenesidir. Tabiat yalnız başına bir nevi mükemmelliğin ve bir nevi tekâmülün modelidir. Rousseau'nun menfi terbiye nazariyesi terbiyenin bütün nevilerinde olduğu gibi duygu terbiyesinde de tabii duyguların selâ-metini, hayrını kabul eden bir kanaatin mahsulüdür.

Bütün diğer terbiyelerde olduğu gibi, duygu terbiyesinde de Rous-seau'nun maksadı Emile'i duygusuz bırakmak değildir. Menfi terbiye pren-sipi duyguların nefyi demek olmadığı gibi, duyguların menfi terbiyesi de duygu terbiyesinin nefyi demek değildir. Bu içtimaî duyguların terbiyesini nefyeden bir tabirdir. Rousseau ahlâk, san'at, din gibi içtimaî kıymetlerin harsini nefyeyiyor. Bu devirde ahlâkî hislerin uyandırılması mevzuu bahis değildir. Çocuğun kimseye fenalık etmemesi kâfidir. Bu devirde çocuk he-nüz ahlâkî mevcutlar hakkında fikir edinmeye kadir değildir. Çocukta ah-lâkî vicdan yoktur. Dinî duygular da mevzuu bahis değildir. Çünkü tabii di-ni duyacak halde değildir. Bedii terbiye de mevzuu bahis değildir. Gerçi ço-cuk eşyayı görür, fakat münasebetlerini anlamaz, ahengini duymaz. Çün-kü tabiatı sevmek için duymak lâzımdır. Halbuki çocukta bu sevgiyi temin edecek hazırlıklar yoktur. Onun için çocuğa anlamayacağı nutukları irat etmemeli. Ne de tasvirden belâğattan, şekilden, şiirden bahsetmemeli. Bu devirde zevk mevzuu bahis değildir.

İçtimaî kuvvetler, tabii surette büyümesi lâzım gelen çocuğun yani insan kökünün hazım ve temessül edeceği şeyler değildir. Bunları ver-mek fidanı bozmak, soysuzlaştırmaktır. Bu hüküm de iki sebepten: Bir kere verilecek duygular bozuk cemiyetin bozuk duygularıdır. Bu duygular çocuğu ahlâksızlaştırır, zevksizleştirir, dinsizleştirir... İkincisi bu duygular sağlam bile olsalar çocuk bunları kabul edebilecek bir halde değildir. Ya-pılacak şey çocuğu bu tehlikeli muhitten uzaklaştırıp kendi yerine bırak-maktır.

Menfi terbiye devrinde ahlâk, din, san'at mevzuu bahis olmadığı gibi, bütün bu kıymetlerin ocağı olan insaniyet, beşeriyet, cemiyet fikirleri de mevzuu bahis değildir. Hiç olmazsa ahlâkî ve manevî varlıkları itibarile

mevzuubahis değildir. Ancak maddeler, şeyler gibi mevzuubahis olabilirler.

(Rousseau bu devirde yalnız din, ahlâk ve zevk gibi içtimâî müessiselerin harsini değil, içtimâî menşeli olan bütün hisleri, muharriklerini de nefy ediyor. Meselâ çocukların idaresine kullanılan muharriklerden ne menfaat, ne de gurur terbiye için tabii muharrikler değildir. Bunlar denilene ve hi ekâ-lara yaraşan şeylerdir. Rakabet, kıskançlık, gıpta, tama, korku gibi vasıtalar da tehlikeli ihtiraslardır. Bu ihtiraslar yerine hüriyet, zaruret gibi tabii saikleri koymak lâzımdır. Yine meselâ iki türlü bilgi aşkı vardır. Biri alim tanınmak arzusuna istinat eder. Öbürü insanda tabii olarak mevcut olan bir tecessüsten doğarak yakından uzaktan kendini alâkadar eden her şey içindir.)

Rousseau bu menfi terbiye devrinde yalnız tabii duyguların büyümesine çalışıyor, onların büyümesi için lâzım olan vasıtaları, şartları hazırlıyor. Bunlar ne gibi duygulardır?.. Başlıcası ben duygusu. Ben sevgisi insan için sevgilerin en ehemmiyetlisidir. Çocuk her şeyden evel kendi benliğinin duygusunu taşımalıdır. Lâzım ki çocuk kendini duysun, kendini sevsin, kendini muhafaza etsin ve bütün varlığıyla yaşasın. Rousseau Emile'e cemiyet hayatı zevkini tattırıyor, fakat uzviyet hayatının bütün zevklerini tattırıyor: kımıldamak, koşmak, yemek, içmek, uyumak, oynamak, yapmak, yıkmak, düşmek, kalkmak... gibi. Emile tam bir hayvan başı boşluğuyla ve bu başı boşluğun bütün zevkleriyle yaşıyor. Okadar değil, bu serbesliğin bütün meşakkatlerini, bütün acılıklarını duyuyor. Acının, ıstırabın da zevki vardır. Bu da tabiatın içindir. Hülâsa, cemiyet zevkinden haberdar olmıyan tabiatın çocuğu tabiatın zevklerini duyuyor. Ve bu zevk yavaş yavaş iş, yapma, uydurma zevkleri şeklini alıyor. Çünkü ilme, muhakemeye bigâne olan Emile, tabii olan merakın ve tavî olan tahsilin zevkini alıyor. Bu da hep kendini koruma, kendini esirgeme, sevki tabiisinin neticesi olarak... Asıl iyilik duygularından haberi olmıyan Emile, tabii olan iyilik meylini kaybetmiyor. Bilâkis kimseye zararsız ve kendisi için faydalı adam olarak yetişiyor.

(Hülâsa Emile menfi bir terbiye prensipine göre cemiyet terbiyesi olan asıl his terbiyesini almamakla beraber bu terbiyeye zıt değil, hatta hazırlayıcı bir terbiye alıyor. O suretle ki aldığı terbiye ne asıl his terbiyesi, ne de asıl his terbiyesinin aksi bir terbiyedir. Belki asıl his terbiyesine hazırlayıcı bir terbiyedir.)

Rousseau niçin böyle yapıyor?.. Çünkü Rousseau'nun tekâmül felsefesine göre hakikî bir insan hakikî bir hayvandan çıkar. Menfi terbiye devrindeki çocuğun terbiyesi müttekâmil adamın terbiyesinin aksidir. İçtimâî ma'nasıyla duygulu adamı yetiştiren tabii ma'nasıyla duygulu adamdır.

Tabii manasila duygulu adamı yetiştiren bu terbiye içtimai manasila hassas adama hazırlıktır. Bu kablelhissî terbiye bir zarurettir. Bu zaruretin verdiği en yakın netice tabiatın işini bozan cemiyetin müdahalelerine mani olmaktır.

İÇTİMAİLEŞTİRME PRENSİPİNİN DUYGU TERBİYESİNE TATBİKİ

Emile on beş yaşına kadar hodbin bir mahlûktu. Tabiatın çocuğu yalnız onları duyar. Gerçi on beş yaşından evelki çocukta duygu hayatı vardır. Fakat bu hayatı vücuda getiren ihtiraslar sadece nefsin muhafazasına memurdur. Hülâsa Emile hodbin, sadece nefsin muhafazaya mahsus aletlerle mücehhez, tabii yani ahlâkî bir mahlûktur. Bu dakikaya kadar Emile gerçi acı ne olduğunu biliyor fakat diğerlerinin acı çektiğini pek az biliyor. Çünkü kıyasa okadar alışmıştır ki tamamilen biğâne kalamaz. Mamafih sevmeyi de bilmez. Sevmeyi bilmediği halde seviyor gibi görünmez. Seviyorum diye yalan söylemeyi de bilmez. Emile'in bu duygusuzluğu gayet tabii ve samimidir.

Şimdi bu ahlâkî olmıyan mahlûkun ahlâkî bir mahlûk haline gelmesi mevzuu bahistir. Ahlâkî mahlûkun en mümeyyiz vasfı "elcilik,, tir. Halbuki tabii adam elci değil, bencidir. Şimdi nasıl olur da tabii adamın benciliği içtimai adamın elciliğine dönebilir?.. İki ihtimalden biri : ya tabii adamdaki benciliği bozmak, bu suretle ona ikinci bir tabiat vermek; yahut birleşmez zannedilen bu iki haddi birleştirmek...

Rousseau için birinci şık mevzuu bahis değil. Çünkü ben sevgisi sevgilerimizin en esashsı, en tabiisidir. Sevgilerin bozulması hiç mevzuu bahis değil. Çünkü ihtiraslar muhafazai nefsimizin aletleridir. Hürriyetimizin menbaı bu aletlerdir. İhtirasları bozmaya çalışmak tabiata karşı gitmek, Allâh işine karışmak, akılsızlık, sapıtklıktır... Gerçi ihtiraslar arasında bozuk olanlar ferdin gayesi haricinde çalışanlar ferdin saadeti yerine felâketini hazırlayanlar vardır. Fakat bozukluktan, bu kötü neticeden mes'ul olan tabiat değildir. Çünkü tabiatın gayesi ferdin hürriyetini, tamamıyeti, ve saadettir. Bu neticeyi vermiyen ihtiraslar tabii ihtiraslar değildirler. Yine gerçi tabiatta ben sevgisinden başka ana ihtiras yoktur. Bütün diğer ihtiraslar ondan çıkmıştır. Yalnız bu çıkış tabiatile olmamış, haricî bir sebeple olmuştur. Nasıl?..

Rousseau insanda tabii olan ben sevgisinin insan için tabii olmıyan ben gururuna nasıl döndüğünü izah ediyor: insanda en mühim olan temayül kendini muhafaza etmek temayülüdür. Bunun için de her şeyden ziyade

kendimizi sevmemiz lâzımdır. Bu hissin en yakın neticesi bizi muhafazaya yarayanları sevmemizdir. Zira çocuk kendi başına kendini muhafaza edemez, zayıf bir mahlûktur. Diğerlerinin yardımına muhtaçtır. Ancak yardım ve ihtimamla büyüyebilir. Onun için yalnız kendisine yardım ve ihtimam edenleri tanır ve sever. Süt annesini, dadısını, annesini sever. Çünkü onlardan yardım görür. Çocuğun kendisini muhafazaya çalışması ben sevgisinin icabıdır. Şu takdirce çocukluk eyiliğe tabiatile sarkar. Çünkü etrafında bulunanların kendisine yardım ettiklerini görür. Fenalık gibi iyiliğin de menşei varlık, yaşama, sebeplerini aramamızdadır. O halde çocuğun birinci duygusu sevmekse ikinci duygusu kendisine yaklaşanları sevmektir.

Evvelâ bu duygu tamamen mâhanikidir: Fert saadetine yarayan her şey ferdi çeker, zarar veren her şey ferdi iter. Bu insiyak kör bir insiyaktır. Bu kör insiyakın sevgiye, nefrete dönmesi kastin neticesidir. Bu bağlılığın sevgi ve bu nefretin kin olmasına sebebiyet verenlerin kastına tabidir. Duygusu olmıyan bir mevcudun hayırlı tesirinden dolayı minnet duyulmaz, duygusuz bir mevcudun zararlı tesirinden dolayı da kin duyulmaz. Minnet ve kinin hedefi şuurlu insandır.

Şu halde kendini sevme duygusunun ilk eseri kendine yardım edenleri istemektir. Fakat bu isteme henüz bir bilğiden ibarettir, iyilik arzusu değildir. Halbuki insanî muhiti kendisi için yalnız faydalı olmakla kalmıyor, faydalı olmak isteğini de taşıyor. Çocuğun bunu anlayabilmesi için zaman lâzımdır. Anladığı zaman onları sevecektir. Şu takdirce yardım bilgisi kast bilgisine çevrildiği zaman çocuk kendisine yardım edenleri sevecektir. Demek ki çocuk esasen iyiliğe mütemayildir. Bu iyiliğin esası ben sevgisidir.

İnsanın kalbini müteessir eden ilk izafi duygu merhamettir. Ahlâkın esası bu merhamet duygusudur. Bir çocuğun merhamet duygusuna varması için kendisi gibi duyan ve diğer acıları duyması mümkün olan mahlûklar olduğunu bilmesi lâzımdır. Zira acımanın esası kendi varlığımızı acıyan varlıklara karıştırmamızdır. Bizim gibi acı çeken başkaları da olduğunu bilmez, ve kendimizi onların yerine koymazsak acımayız. 7

Şu halde acımak için muhayyilenin faaliyete gelmesi, bizi bizim varlığımızdan çıkarıp diğerlerinin varlığına karıştırmayı lâzımdır. Aksi takdirde hiç bir acı duyamayız. Çocuğun duygu kabiliyetini harekete getirmek, artırmak için çare yüreğini kabartacak diğer mahlûklara yayacak ve daima kendi haricinde çare arattırarak mevzular, vesileleri tedarik etmekte ve yine bu kalbi bilâkis daraltacak, merkezleştirecek, hapsedecek olan sebepleri uzaklaştırmaktan başka ne olabilir?.. Sözün başkası iyilik, insanlık, acıma, hayırhahlık gibi yaklaştırıcı ve sakın ihtirasları tahrik etmek,

bilâkis haset, tama, kin gibi zalim ve uzaklaştırıcı ihtirasların zuhuruna engel olmak lâzımdır. Hülâsa, merhamet yani ahlâk terbiyesinin esası insan, beşerdir. Fakat her hangi beşer değil, acı çeken, zahmet çeken bedbaht, sefil beşerdir. İnsan kendisini hayalinde bu acılı beşere katmadıkça duymaz. İnsanın bu duygusu acıyan beşeriyetin acılarının kemiyetine değil, acı hakkındaki fikrinin şiddetine bağlıdır.

Bu üç duygu hakikat olarak anlaşılacak terbiye için şu amelî neticelere varılır :

1 — Çocuğa insanlık muhabbetini vermek için bu insanlığın parlak taraflarını değil, acıklı taraflarını göstermelidir. Bedbaht adamı görmek insanı merhametlendirir. Mes'ut adam muhabbetten ziyade kıskançlık verir. Muhayyile kendisini mes'ut adamdan ziyade bedbaht adamın yerine koyar.

2 — Bu sefaletlerin kendisi için de kader olabileceğini bilmelidir. Acı çekenler gibi kendisinin de bir gün aynı acıları çekebileceğini düşünmelidir. Bütün insanları sevmeyi öğrenmelidir. İnsanlara hakaret etmemeyi, insanları yüksekte görmemeyi öğrenmelidir.

3 — Gayrın felâketi hakkındaki merhametimiz bu felâketin kemmiyetine değil, belki bu felâkete uğrayanlar hakkındaki kanaatımıza tabidir. İstirap çeken insanlara acırız, fakat hayvanlara okadar acımayız. Çünkü yakın felâketini müdrik olmadığını biliriz.

Bütün bu kaidelerin neticesi olarak ta bütün duygularına şahsî hiç bir menfaat, gurur, rakabet, şeref, hülâsa benliğimizi diğer benliklerle ölçmeye alıştıran hiç bir şey karıştırmamalıdır.

Dikkat edilecek bir nokta da şudur: Emile bütün bu tecrübelerinde hiç bir itiyat kazanmamalıdır. Çünkü itiyat duyguyu yosunlandırır. Aynı görgüler tekrarlına tekrarlına şuurlarını kaybederler. Acıyan insan acımaz olur. Çünkü gaye kalbi yumuşatmaktır, katılaştırmak değil...

Şimdi ben duygusunun fenalığına nasıl döndüğünü görelim: saf olarak ben duygusunun hiç bir zararı, hiç bir fenalığı yoktur, bilâkis hayırdır. Çünkü ferdin hürriyet ve saadetini temin eder. Fakat bu duygu mukayese etmez, hedefi sadece nefsin muhafazasıdır, saadettir, ve kendisinden memnundur. Vaktaki ben sevgisi haricî mukavemetlere maruz kalır. O zaman tabiatını değiştirir. Bu manialar tesirile çocuk ta bu mukayese ve tercih melekesi bir kere teşekkül etti mi o zaman ben sevgisi ben gururuna döner. Hedefi ferdin hürriyet ve saadetini temin etmek iken ferdin tefevvük ve hâkimiyetini hedef edinmeye başlar. Bundan kin, garaz, fenalık duyguları çıkar.

Şu halde iyi ve muhabbetli duyguların menşei ben sevgisi, halbuki kötü ve nefretli duyguların menşei ben gururudur. İşte duygu terbiyesinin esası budur. Duyguların iyi ve kötü bir mecra almasının sebebi bu istihâledir. Duygu terbiyesinin mukadderatı bu istihâlenin mukadderatıdır.

Şimdi din hissinin teşekkülüne ne suretle çalıştığını görelim: Rousseau için ne dinsizlik, ne de taassup tabii bir hal değildir, dalâlettir. Dinsizler de mütaassıplar da aynı derecede müstebit adamlardır. Binaenaleyh ne birinin ne de diğerinin isrini takip etmek mümkün değildir. Tabii olan hafî, inanmaktır. Kâinatı yaratan ve düzelten bir Allaha inanmak. İşte insan için tabii hal budur. Onun için Emile ne dinsiz kalacak ne de mütaassıp olacaktır. Rousseau'nun din terbiyesine verdiği ehemmiyeti anlamak için cemiyette dine verdiği ehemmiyetli mevkiî düşünmek lâzımdır. Rousseau'ya göre din vatandaşlar arasında emniyet ve istikrarı tesis için lâzımdır. Dinin hem şahsî hem de içtimaî bir vazifesi vardır. Dinsiz bir site yaşayamaz. Çünkü dinsiz bir ahlâk mümkün değildir. Allahsız fazilet anlaşılmaz bir şeydir. Kâinatta mutlak bir nizamın varlığını bize kabul ettirecek olan tek fikir, Allah fikridir.)

Rousseau'da mevzuu bahsolan din hangi dindir?.. Feylesofların dinimi? Yoksa kelâmcıların dini mi?... Feylesoflar da kelâmcılar da aynı derecede nefret edilecek insanlardır. Aynı sakat meseleleri halle meşgul, aynı fikir ailesine mensup, aynı cinsten tecritlere saplanmış, nasçı ve musamahasız insanlardır... Taassupla dinsizlik ikisi de dalâlettir. Rousseau'nun anladığı din mevzuu din değil, hissî bir dindir. Rousseau inanmak için hiç bir mevzuaya, ne Kitaba, ne peygambere, ne de mucizelere ihtiyaç görmüyor. Çünkü inanmak insanın en tabii en insiyakî ihtiyacıdır. Allah ile kul arasında hiç bir vasıtaya, hiç bir mutavassıta lüzum görmüyor. Binaenaleyh Rousseau için Emile'e mevzuu dinlerden birini kazandırmak mevzuu bahis değildir. Yalnız Emile'in inanacağı bir din vardır ki o da tabii dindir. Bu din mevzuu dinlerden başka bir şeydir. Bütün dinlerde asıl olan, kuvvet ve hayat olan kısım ki tabii dinin kendisidir. Emile'in protestan yahutta başka bir din saliki olması da Rousseau'yu alâkadar etmez. Fakat bütün dinleri anlayarak birini diğerine tercih edecek hale gelmesi lâzımdır.

Bu din nasıl teessüs ediyor?.. Bunun vasıtası bütün nasları atıp tabiata, kalbe, duygunun rehberliğine müracaat etmektir. Çünkü insan için inanmak asıl ve tabiattır. Kalp ve duygu kendi kendine iyiliği bulduğu gibi, Allahı da bulur. Din duygusu insanın tabiatındaki temelli duygunun yani ben sevgisinin bir tezahüründen başka bir şey değildir. Bu ben sevgisi hayat sevgisini, ahlâk sevgisini vücuda getirdikten sonra tekâmülünün en yüksek

mertebesinde din duygusunu vücuda getiriyor (1). Elverirki hiç bir harici ve yabancı kuvvet onu bozmasın. Elverirki insan kalbinin samimi ve deruni iştihakını duyar bir hale gelsin. Kalp merhametin, muhabbetin, şefkatin kaynağıdır. Din duygusu da merhamet, muhabbet, şefkat gibi mutlak duygularımızdan biridir. Bunlar gönülün insiyaklarıdır...

Bu suretle vücuda gelen din nasıldan taassuptan, şekillerden, ayinlerden soyulmuş yalnız uluhiyet, ahiret ve saadet unsurlarını taşıyan beynelmielel, alemşümül, insani ve müsamahacı bir dindir. Bu dinin Allahı biitin hayal, fikir ve kıyas unsurlarından tecrit edilmiş olan nemiitenahi bir mevcuttur. Herkes her kavim tarafından kabul edilmesi lâzımgelen, çünkü biitin dinlerin esasını, canlı cevherini taşıyan bir dindir. Bu din "Profession de foi du Vicaire Savoyard, ile Contrat"nin dinidir.

Rousseau dini imanin mevzuunu böylece bulurken biitin feylesofları, sistemleri, şüpheleri bu inanma sahasından kovuyor. Çünkü onun için deruni ışık,, kâfidir. Bu ışık yakının, katiyetin, hatta bedahetin kendisidir. Fakat bu netice aklî ve mantıkî midir?.. Burada Rousseau'nun hak felsefesine tekrar girmelidir. Çünkü duygu karşısında aklın ve iradenin mevkiini iwenden tesbit etmiştir. Rousseau için şüphe tahammülfersa bir haldir. Bundan nasıl kurtulmalı?.. Yalnız duygu vasıtasıyla... Çünkü aklın bocaladığı yerde hakikata vaziyet edecek olan selâmete eriştirici kuvvet odur. Inanmak yalnız bir duygu meselesidir. Binaenaleyh ruha kalbille inanıyor. Bu inanış belki en makul, en mantıkî ve en münakaşa gotiirmez bir şekil değildir. Fakat en samimi, en deruni, en insiyaki olan harekettir.

\\ Rousseau'nun felsefesi muasırlarının düşüncelerinden tamamen ayrılmıştır. Bir yandan ışık felsefesi denilen muasır felsefe ile zıttır. Çünkü onlar dinin hakikatini akılla mürakabe etmelr istemişlerdir. Bir yandan da Kilisa ile zıttıyettir. Çünkü Kilisa Ademi düşman biliyor ve imanı zorla kabul ettirmeye çalışıyor. Halbuki Rousseau Ademi temiz biliyor ve imanı onun içinde buluyor. Onun için din terbiyesini papasa değil kalp taşıyan bir insana teslim ediyor. (2.)

// Din hissi bize haricden gelmiyor. İçimizden geliyor. Nasıl iyilik hissi benliğimizin hemnevilerimize izafetinden ileri geliyorsa din hissimiz de aynı benliğimizin biitin kâinata izafetinden ileri geliyor. Bu kâinatın eserini gördüğümüz zaman onun bir sani ve nazımını düşünüyor ve bunu iquimizin sesile birleştirdince doğru buluyoruz. Hilkat Allahın varlığını her lâhza isbat eden bir delildir... Din duygumuzun menşei tamamen derunî, hissîdir. Bu bir akıl ve muhakeme eseri değil, bir yakın bir bedahattir. Ve her yakın ve bedahet gibi akıl için kabulü zaruridir //

(1) Réveries. VII. Section: a. Méditations.

(2) Lettres.

Rousseau'nun din terbiyesi usulü kendi kendine meydana çıkıyor. Evvelâ mutâdî din tedrisatı mevzuu bahis değil, Emile'in ne protestan ne de katolik yetiştirilmesi düşünülüyor. Çünkü iman dışarıdan verilemez, içtendir. O halde bütün din terbiyesinin hedefi bu imanın teşekkülüne, daha doğrusu kendiliğinden uyanmasına çalışmaktır. Bunun için de iki vasıta vardır. Din duygusunu sirayet ettirmeye çalışmak ve bu duyguyu tabiattaki nizam ve güzellik karşısında uyandırmak.

Bu devre uyan tahsillerden biri de zevktir. Zevk nedir?.. Hoşa gidip gitmemek hususunda ekseriyetin kararıdır. Bunun haricinde zevkin tarifi yoktur. Zevkin faide ile de münasebeti yoktur. Bir şeyin sevilip sevilmesi ile bize faydalı olup olmaması arasında hiç bir münasebet yoktur. Zevkin mevzuu fayda değil eğlencedir. Zevkin ihtiyaçla münasebeti yoktur. İhtiyacı idare eden sade iştihadır, zevk değildir. Binaenaleyh zevk işi akıl işi değil, sevki tabii işidir. İşte zevkin hükümlerindeki indelik bu sebeptendir. Zevkin kanunları mevzuun maddî yahut mânevî oluşuna, mahallî ihtiyaçlara, yaşa, cinse, seviyeye göre değişir.. Gerçi zevk bütün insanlar için tabiidir. Fakat bütün insanlarda aynı derecede değildir, ve aynı surette inkişaf etmez, ve muhtelif sebeplerle bozulabilir. Zevkin neşvüneması için müteaddit cemiyetlerde yaşamak, bir çok mukayeseler yapmak lâzımdır. Sonra neşeli ve serazat bir hayata da lüzum vardır. Cemiyetteki müsavatsızlığın çok bariz olmaması ve akidelerin tahakkümü mutedil bir halde olması ve gurur yerine huzuzatın hakim olması lâzımdır. Aksi takdirde moda, zevki boğar. Hoşa giden şey yerine kibarlaştıran şey aranır. Böyle bir vaziyette ammenin zevki selâmetini kaybeder. Çünkü zevk hususunda hükümlerini daha münevver zannettiği zümrenin akidesine göre verir. Herkes güzeli kendi gözile takdir hususunda serbes olmalıdır. Herkesin bir şahsiyeti olmalıdır. Bizatihi güzel olan şey ekseriyetin takdirine mazhar olur.

Güzelin tabii örnekleri tabiattadır. Bu ustadan nakadar uzak kalırsak tablolarımız o derece biçimsiz olur. O zaman modelimizi sevilen eşyadan alırız. Bu eşyanın bizi idare edenlerin hoşuna gitmekten başka bir kıymetleri yoktur. Zevksizliğin müradifi lüks iptilâsıdır. Lüks güzeli değil az ve pahalı olanı sevdirebilir. San'atkârları, büyükleri ve zenginleri idare eden his güzellik değil, gurur ve menfaattir. Bunlardan bir kısmı servetini teşhir etmek diğeri bu servetten istifade etmek için yeni yeni masraf vesileleri ararlar. Bu suretle lüks san'at üzerinde hakim olur. Lüksün güzel dediği tabiatın taklidi değil, belki zıttıdır. Böylece lüks ile zevksizlik bir gider.

Rousseau talebesinin zevkini terbiye etmek için zevki henüz teşekkül etmemiş olan memleketlerden başlıyor, zevki tereddidi edenlerle bitiriyor.

Çünkü incelmenin ifratı zevki bozar. Bu incelme ihtilâfa sebep olur. Her kafaya göre bir zevk görülür: Mahaza zevk boyle büyük gehirlerde nemalanabilir. İnsan düşünmiye oralarda alışır. O halde gehirlerin zevkini almaksızın düşünmiye çalışmalıdır. Aynı vasıtalara miiracaat etmeli fakat aynı suretle kullanmalıdır. Emile'in zevkini bozuncuya kadar inceltmek lâzım değildir. Muhtelif zevkleri his, mukayese ve muhakeme edebilecek hale gelinceye kadar sade mevzularla meşgul etmelidir.

Emile için artık kitap zamanı gelmiştir. Belâgat ve beyanın biitiin giizelliklerine karşı hassas kılmak zamanı gelmiştir. Latince öğretmek lâzımdır. Bundan maksat lisan öğretmekten ziyade bir fikir terbiyesidir. Çünkü fransız lisanını daha iyi anlamaya ve mukayeseye yarar. Bir nevi zevk sadeliği vardırki yalnız eskilerin yazılarında bulunur. Eskiler tabiata daha yakındırlar. Dehalari kendilerine mahsustur. Onun için eskilerin mütaleasından daha çok zevk alacaktır. Tiyatro, zevki tetkik için bir vasıtaadır. Bu saan⁷attan maksat ne hakikat ne de ahlâktır. Tiyatronun vazifesi insanları okşamak ve eglendirmektir. Şiirin mevzuu da aynıdır onnn için tiyatro tahsili şire götürür. Biiyuk şairlerin lisanı olan Yunanca, Lâtince, İtalyanca Emile için bir eglence mevzuudur.

Fakat Rousseau birden bire Emile'i bu kiraatlardan alıkoyuyor. Gerçi aşkın lisanını sevmesini istiyor, fakat yo'luu şaşırmasından İrsrkuyor. Emile'in yalnız hassas değil, âkil de olması lâzımdır. Rousseau için asıl mihim olan gey eski lisanlar, edebiyat, şiir; değildir. Emile'in terbiyesinden maksat bu hezeliyat değildir. Rousseau'nun asıl maksadi giizelin bütün nevilerini duyurmalı, sevdirmek, tabii iştihaların bozulmasına mani olmak ve bir gün zengin olursa saadetinin vasıtalarını aramamasını ve bu vasıtaları elinin altında bulmasını temin etmektir. Bunun için?.. Evvelâ zevk ufak şeylere vakıf olmalı ehliyetidir. Hayatın neşesi ufak geylerden teşekkül ediyor. Rousseau bu şayanı diklat fikirten hareket ederek beın bir terbiyenin nazari ve kitabi değil, tabir caizse tamamilen uzvi ve kitlevi teşkilâtını vücuda getiriyor. Zevk terbiyesinin mukadderati artık ne eskilere, ne tiyatroya tabi değildir. İnsanın her günkü yaşayış tarzına, meslieninin, muhitinin, muhitindeki insanların nevine tabi olacaktır. Daha dogrusu en ehemmiyetsiz, en ferî sayılan ufak tefek şeylerin mukadderatına tabi kalacaktır. Rousseau daha vazih olmalı için Emile misalinin bir lâhza terk ediyor, kendini alıyor ve zengin farzediyor. Bu servetten zevli namına ne suretle istifade edileceğini anlatıyor:

1 — Tabiatın ibzal ettiği nimetlerden, en güzellerinden, en uygun gelenlerinden istifadeyi bilmelidir. Bunun için de her şeyden evvel kendisine bog

zaman, hürriyet ve sıhhat temin ediyor. Sıhhatın şartı itidaldır. Sıhatsız hayatta zevk yoktur. Binaenaleyh hevesat hususunda itidal lâzımdır.

2 — Mümkün olduğu kadar tabiata yakın yaşamak lâzımdır. Eşyanın intihabı hususunda model tabiat olacaktır. İştihâ hususunda da hakim yine tabiat olacaktır. Zaikayı tanzim edecek olan odur. Yemekleri mümkün olduğu kadar tabiata yakın ve insan elinden uzak bulundurmak lâzımdır. Muhitin mahsülü olmıyan, uzaklardan gelen yemeklerle sofranın tabiiliği bozulmamalıdır. Eğer dünyanın öbür tarafında yetişen bir şeyi tatmak isterseniz onu buraya getirmektense olduğu yere kadar gitmek daha hayırlıdır. Çünkü ikliminin verdiği öyle bir çeşni vardırki beraber getirilemez. Bir de turfanda, yalancı, henüz kendini bulmıyan mahsüllerle sofranın samimiyeti bozulmamalıdır. Kışın ortasında zorla yetiştirilmiş, renksiz, kokusuz ilk bahar çiçekleri teşhir edilmemelidir. Her mevsimin kendi hakikatinden ve samimiyetinden istifade edilmeli, yalan ortadan kaldırılmalıdır. Yaşayışın bütün zevkleri, keyifleri tabiattan gelecektir. İklimleri altüst etmekten çekinmelidir. Her mevsimin kendi letafetinden, her iklimin kendi hususiyetinden istifade edilmelidir.

3 — Çalışmakta bizatihi neşe vardır. İyi hizmet edilmek için az hizmetkâr sahibi olmak lâzımdır. Başkası tarafından görülen hizmet daima fena görülür. Dışardaki işini de hizmetçiye gördürmiyecek bizzat görecektir. Bu hem istifade hem de zevkli ve eğlencedir. Yürümek için vasıta kullanmaya ihtiyaç yoktur. Taban arabası daima emre amade bir arabadır. Kendi işini kendi gören bir adam yalnız hür ve neşeli ve zevkli adam değil, Alexandre'dan daha kuvvetli, Cesus'den daha zengindir. İnsanın başkasından bekliyeceği hizmet yalnız kendi yapamayacağı hizmetten ibaret olmalıdır.

4 - İçinde yaşamak için saray lâzım değildir. Zira bu sarayda insanın oturacağı tek bir odadır. Meskende sadelik lâzımdır. Cihandan daha güzel bir saray olur mu?.. Sarayına kapanıp kalacağına cihan denilen sarayda iskân etmeyi bilmelidir. Divarlar, kapılar, pencereler bu geniş malikânedeki istifadeye bir engeldir. Bütün kâinattan istifade etmelidir. Zaten bu kadar büyük bir kâşane neye yarar?.. İçinde kimleri oturtmalı?.. İçini nasıl doldurmalı?.. Evin eşyası sade olacak, içinde ne galeri, ne de kütüphane bulunmayacak. Bir koleksiyonun iztirabı zevkinden çoktur.

5 — İnsan hususî hayatında ne ise cemiyet hayatında da o olmalıdır. Servet müsavatsızlık fikrini uyandırmamalı; teferrüt ve tezeyyün davasına düşürmemelidir. Hangi muhite girse mevkiini bulmalıdır. Cemiyetin yegâne bağı müteakabil muhabbet, zevkte mutabakat, seciyelerde uygun-

gunluktur. Vaziyet miisait olursa bir cemiyet teşkil edilerek, himayekerdeler yerine dostlar toplanacak, ev sahibi patronluk edecek yerde ev sahipliği edecektir. İşe ne vazife ne de menfaat karıgacak, cemiyetin yegâne kanunu zevk ile dostluktan ibaret kalacaktır. Zira dost para ile satın alınmaz.

Faal hayat can sıkılmaz. Faal hayat yaşayan bir halkın canı sıkılmaz. Eğlencenin zevkini çıkaran yorgunluktur. Eglencenin sık, mutenevvi olmasından, yeknasak fakat seyrek olması hayırlıdır. Zenginlerin en büyük felâhretini can sıkıntısıdır. Türlü eğlenceler, türlü dalkavukluklar arasında can sıkıntısından ölürlür. Bütün hayatlarında bu sıkıntıdan kaçmak istedikçe yakalanırlar. Moda ve âdetler hayatın seyrini yeknasaklagtırir. Gülünç olmak şekillerle mukayyet olmaktadır. Neg'eyi tazelemenin qaresi kimseye tâbi olmamak, bugünü dune bağlamamak, daima yeniliği aramaktır.

—Güzel ve gölgelik bir tepenin yamacında bir kır evi, beyaz, kiremitle örtülmüş, kepekleri yeşil bir ev.. . Kiimes, inek ahır, meyva bahçesi park yerine de bir sebze bahçesi. İşte böyle bir evde bahçe yerine zevke âşık olanlardan miirekkep bir cemiyet vucuda getirilecek, gahir hayatı tamamile unutulacak, sırf kır hayatının eglencelerinden istifade edilecektir. Kırda yemek yenecek, tabiatın her köşesi bir yemek salonu olacak, çeşme kenarı büfelik edecektir. Her kes kendi hizmetini kendi' görecektir, uşak denilen munasebetsiz mahlûklar olmayacaktır. Köylüler bir kır eglencesi tertip ettikleri zaman cemaatle birlikte ilk iştirak eden insan kendisi olacak. Komşuların birinde bir dugin olursa zevk aldığımızı bildikleri için bizi de davet edeceklerdir. Orada köylülerle birlikte teganni edecek ve Operadaliinden daha büyük bir zevk ile dans edilecektir.

İnsan kırda yagar da hiç ava gitmez olur mu?.. . Fakat bunun için arazi, orman, korucular, bütün bir malikâne lâzımdır. Ancak bunlar türlü ihtilâtlara, kargaşalıklara sebebiyet verir birer gailedir. Zevklerin, elemlelerinden kurtulmanın qaresi ifratına gitmemektir. Bir zevk ne derece alemşümü olursa o derece saftır. Boyle bir malikâneye sahip olacak yerde avın her kese serbes olduğu bir yerde yerlegince hiç bir mahzur kalmaz. Bunun için ne araziyi muhafazaya, ne de kaçakçıyı cezalandırmaya lüzum kalmıyacaktır. Böyle bir yerde av etini zehredecek sebep yoktur. Zevki inhisar altına almak onu öldürmektir. Eglencenin haliikisi halkle yapılmıdır.

İşte Rousseau'ya göre boş zamanını hoşça geçirmenin daha doğrusu hakikî bir zevk terbiyesinin çareleri. Gerisi vehmiihayaldir, budalaca gururdur. Bu kaideler haricine çıkan bir zengin parayı yer, fakat hayatın

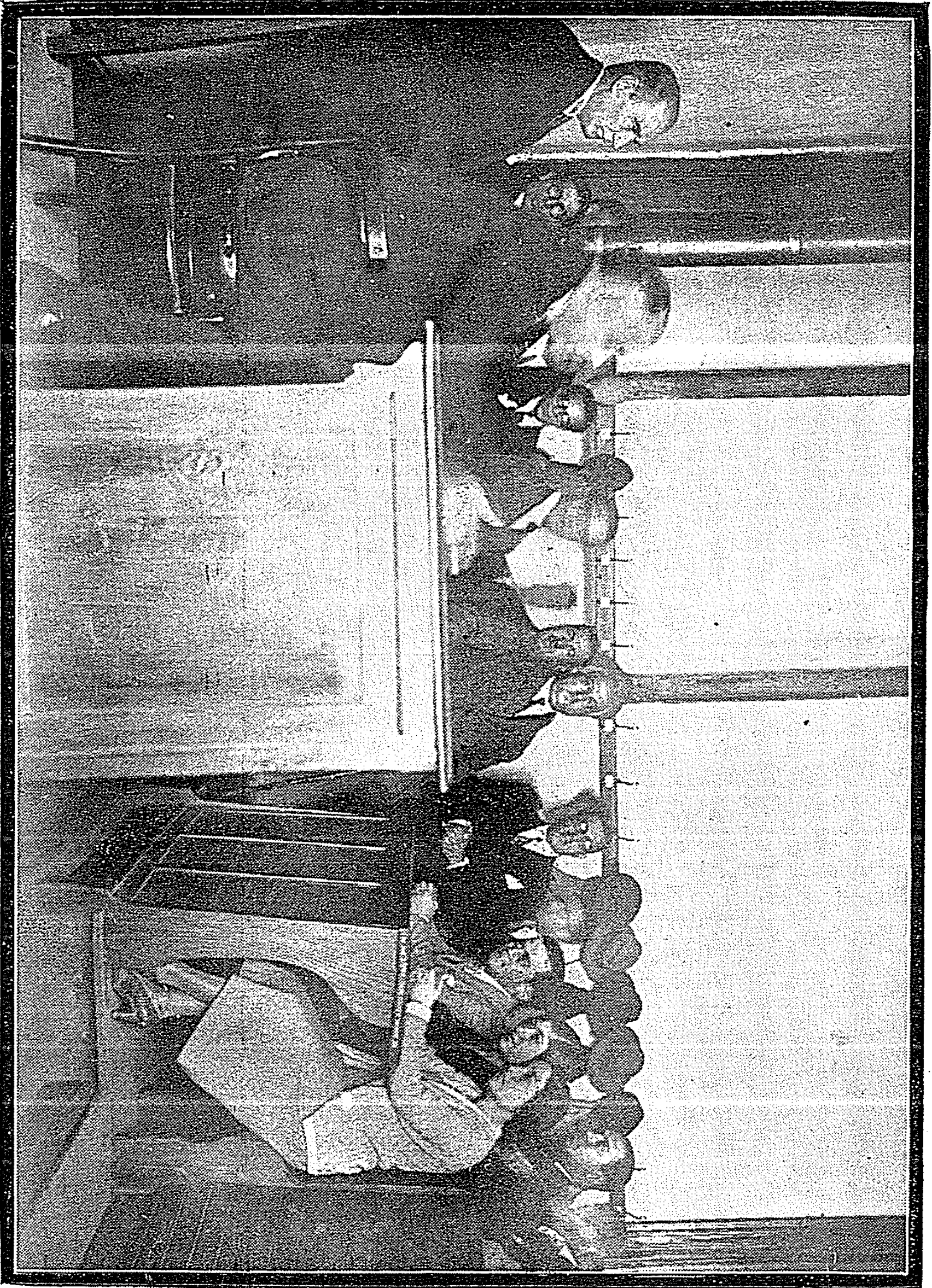

Foto E. Hamdi

Gazi Hazretleri Hukuk Fakültesinde İktisat dersinde